

POTONJI DANI SAMOSTALNOSTI CRNE GORE

Dušan D. Vuksan

In the archive memoire fund of the Library of the Historical Institute of Montenegro (file 95) we found an unpublished and unsigned text titled “Potonji dani samostalnosti Crne Gore” (The Last Days of Montenegro’s Independence). The script covers fifty days from the history of Montenegro (from 29 December 1915 to 18 February 1916).

We have established that the author of this script was Dušan D. Vuksan. This paper contains valuable documents related to the last days of independence of the Kingdom of Montenegro in the First World War.

Uskoro će se navršiti dvadeset godina kako imam u rukama dokumenta, koja govore o potonjim danima samostalnosti Crne Gore.* Zašto ova dokumenta nijesam dosad objavio, mislim, da ima opravdanih razloga. U prvom redu držao sam, da nijesam pozvan da govorim o događajima u vrijeme, kad nijesam bio u Crnoj Gori i kad su za dugo godina bili u životu svi učesnici ovih događaja, koji su bili dužni da objasne događaje iz ovih dana, sve da i nijesu bili s mnogih i kompetetnih i nekompetentnih strana na to izazivani. Ali, dok su ovi ljudi ćutali, našlo se desetinama drugih, mahom nazvanih, koji su tendenciozno i

* Vidi napomenu na kraju teksta.

lažno pisali o potonjim danima Crne Gore. To je, napokon, razumljivo, jer za dugo godina poslije rata pisati što gore o Crnoj Gori bio je bogat izvor sinekura i položaja i jedino tim načinom mnogi su došli do bogatstva i položaja, do kojih svojim sposobnostima i poštenjem ne bi nikada došli. Ukratko, pisati i izmišljati što gore o Crnoj Gori bilo je rentabilno i to su mnogi sitni ljudi dobro iskoristili, a ponekad nekoji to i danas iskorišćavaju. Da se tu govorilo samo o potonjim danima Crne Gore i da se pređe preko toga, ali se tu, usput, pretresala sva istorija Crne Gore, u kojoj nije bilo nikad i ništa dobro. Ni jedan crnogorski vladar u potonjih dvjesta godina nije ostao pošteđen. Najbistriji od njih, Vasilije, proglašen je za običnog lažova, sav mučenički rad Petra I sastajao se u kletvi; vladika Rade (Petar II) „sputavao je demokratske slobode“ i nasrtao na čast Crnogoraca, knez Danilo bio je običan zlikovac, a potonji kralj prestavljen je kao čovjek, koji je bio kadar za novac sve učiniti, pa čak i svoju rođenu zemlju izdati!

Radilo se na sve moguće načine, da se zatre svaki trag uspomena na staru Crnu Goru. Uspomena na vojvodu Mirka bila je obilježena u Podgorici jednim više nego skromnim spomenikom – a i to ne njemu samom, već svim njegovim junačkim pomagačima, koji su stvarali Crnu Goru, – i taj spomenik demoliran je i bačen u Moraču; na stari dvor cetinjski gdje se za dugi niz godina rešavala sudbina Crne Gore, bačene su bombe; dvor je opljačkan, državni arhiv naročito izložen propadanju tako, da je nepojmljivo što su tadanji upravljači Crnom Gorom dopustili, da im propadne jedino ovo blago. Kakvih je sve bilo Lujeva u Francuskoj, pa niko da se baci kamenom na njih, niti im sruši dvorove i spomenike. Vladar je slika svoga naroda, kakav je narod, takav mu je i vladar. Potonji Obrenovići, doista, nijesu bili dobri vladari, pa se ne ču, pošto prodoše, rđava riječ za njih. Glavna ulica u Beogradu nosi ime kralja Milana. Jedna od najvećih ulica beogradskih nosi ime knjaza Miloša, ubice

Karađorđeva, i nosiće je dok bude Beograda. A u Crnoj Gori? Ni jedna gotovo ulica, ni jedna gotovo institucija ne nosi ime ni jednog crnogorskog vladara. Na sve strane dižu se spomenici našim zaslužnim ljudima, ali se niko ne sjeti da digne spomenik Đurđu Crnojeviću, vladici Radu, knjazu Danilu ili kralju Nikoli. Tako ni posestrima Hercegovina, koja bi bila davno isturčena i uništena, ne sjeti se da digne spomenik knjazu Danilu i kralju Nikoli, koji su je čuvali i vodili k slobodi. Kad se 1928. godine obilježavala pedestogodišnjica hercegovačkog ustanka, niko se u Hercegovini ne sjeti, da je ustanak hercegovački isključivo djelo knjaza Danila i kralja Nikole i nikoga drugoga. Na nama kao da je neko proklestvo; mi zlo dugo pamtimo, ali tim prije zaboravimo učinjeno nam dobro!

I što se sve nije radilo, da se omalovaži i ocrni Crna Gora!

Dvadeset godina je prošlo od događaja, o kojima se govori u ovoj knjižici. To nije veliki vremenski rok u istoriji jednoga naroda, ali je dovoljan, da se o događajima iz toga vremena može nepristrasno pisati. Naročito obilježje ove radnje je u tom, što ne može izazvati nikakvu polemiku, jer je pisana isključivo po autentičnim dokumentima. Ali ova radnja može izazvati i treba da izazove nešto drugo, a to je, da se opisani događaji još bolje objasne. Danas se to može učiniti, jer je još u životu dosta ljudi, koji su u ovim događajima učestvovali i koji mogu mnoge stranice ove moje radnje objasniti. To je bio i razlog, što ja izdajem ovaj rad, jer me strah – svi smo smrtni – da jednoga dana ne bude svjedoka ovim događajima, a onda bi se pisala istorija ovih događaja napamet, kao što se nažalost još i danas kadkad piše naša istorija (obično pišu naše zvanične istorije).

Mnoge stvari mogao sam ja i docnije popuniti, jer sam se za njih interesovao i raspitivao, ali sav taj materijal, koji je dosta obilan, nijesam htio ovdje upotrijebiti, jer nijesam imao dovoljno vjere u ta „rekla kazala“. Na žalost, u tome sam imao već iskustva. Kao uredniku jednog časopisa poslao mi je jedan

ministar članak o padu vlade 27. avg. (1915); u tom članku, stajalo je da je vlada dala ostavku s razloga što je kralj nije htio poslušati, da napusti s vojskom i s vladom zemlju i da pođe putem Srbije. Ja sam imao u rukama originalnu ostavku vlade, iz nje se to nije vidjelo, pa sam raspitivao i doznao sam od jednog člana tadanje parlamentarne većine, da to nije tačno. Ni to mi nije bilo dosta, pa sam pitao člana vlade potpisnika te ostavke i on mi je bez promišljanja odgovorio, da je to apsolutno neistina. Htio sam reći samo to, da se u opisivanju istog događaja ne treba služiti golim pričanjem, već samo dokumentima.

*Pedeset dana iz istorije Crne Gore
(29. decembra 1915. do 18. februara 1916)*

Pretpotonja vlada Crne Gore¹ postavljena je ukazom od 27. avgusta 1915, a njeni članovi bili su: pretsjednik Ministarskog savjeta: serdar Janko Vukotić; ministar finansija: Mirko Mijušković; ministar pravde: Ljubomir Bakić; ministar unutrašnjih djela: Savo Vuletić; ministar prosvjete: Gavriilo Cerović; ministar vojni: Mašan Božović.

U oktobru Srbija je bila slomljena; već samim tim Crna Gora nije se mogla nadati ni na kakv ratni uspjeh, sve da je i moralno i materijalno stanje u njoj bilo bolje. Kad lađa tone najprije je ostavljaju miševi, i vlada od 27. avgusta daje 13. decembra 1915. ostavku.² Ostavka je uvažena i postavljena je nova vlada.

¹ Pretposljednja vlada Crne Gore postavljena je na slobodnoj teritoriji zemlje. – Pr. ur.

² Ostavka vlade 13. decembra 1915:

„Vaše Veličanstvo,

Kraljevska vlada, budući je u današnjoj tajnoj skupštinskoj sjednici, a prilikom diskusije o vladinom ekspozeu o situaciji – osjetila:

1. da ne može računati na onu široku potporu skupštinsku, bez koje se može odlučivati u ovim sudbonosnim danima;

Za ministra pretsjednika došao je Lazar Mijušković, za ministra pravde i zastupnika ministra prosvjete Marko Radulović, za ministra finansija Andrija Radović, za ministra unutrašnjih djela Risto Popović i za ministra vojnog Radomir Vešović.³

2. da iz govora skoro svih poslanika, koji su uzeli učešće u debati, negdje direktno, a negdje indirektno, provijava drugi duh, i raspoloženje, a ne ono što je vlada svojim pretposljednijim stavom ekspozea iznijela i namjeravala dalje činiti – to svoju misiju smatra dovršenom i podnosi Vašem Veličanstvu ostavku, moleći da je blagoizvolite uvažiti.

Potpisani kao zastupnik predsjednika Ministarskog savjeta smatra za svoju osobitu dužnost u ime svoje i drugova izjaviti Vašem Veličanstvu duboku blagodarnost na dosadašnjem povjerenju i blagovoljenju, moleći ponizno, da Visoko Kraljevsko blagovoljenje prema nama i dalje zadržite.

Vašeg Veličanstva najponizniji
Zastupnik predsjednika Min. savjeta i
ministra spoljnih poslova
Ministar finansija i građevina

Cetinje, 13. decembra 1915. g.

M. M. Mijušković

³ Potonja vlada crnogorska:

Pri postavljanju vlade pristupljeno je konsultovanju viđenih crnogorskih političara.

Kralj je naredio šestorici takvih ljudi, da mu podnesu spisak i predloge za sastav nove vlade.

Jedan *spisak je nepotpisan*, a pisao ga je svojom rukom sam *kralj*. Ovaj spisak glasi:

Mitar Martinović, spoljnih
Jovo Bećir, prosvjete
Luka Gojnić, unutrašnjih,
Petar Martinović, finansija,
Mašan Božović, vojni,
Ljubo Bakić, pravde.

Kako je Narodna skupština bila na okupu, vlada je 21. decembra izišla preda nju s ovom deklaracijom: „Gospodo narodni poslanici. Dolazimo kao što vam je dobro poznato, u teškim

Spisak Ljuba Bakić:

Lazar Mijušković, min. predsj. i spolj. posl.

Risto Popović, min. unutr. poslova.

Mihailo Ivanović, min. pravde

Milo Cerović, min. finansija

Marko Đukanović, min. privrede i građevina

Luka Gojnić, min. vojni

Pero Vučković, min. prosvjete.

Predlog R. Popovića:

Vojv. Božo Petrović, min. predsj. i min. bez portfelja,

L. Mijušković, min. spoljnih poslova

M. Martinović, min. unutr. djela

A. Radović, min. finans. i građevina

M. Dožić (ili M. Ivanović), min. pravde i prosvjete

R. Vešović, min. vojni.

Predlog M. Đukanovića:

Mitar Martinović, min. predsjed. i min. vojni

L. Mijušković, min. spoljnih poslova

J. Plamenac, min. unutr. djela

A. Radović, min. privrede i građevina

M. Radulović, min. pravde

F. Jegović, min. finansija

M. Dožić, min. prosvjete

Predlog L. Mijuškovića:

Vojv. Božo Petrović, min. predsjed. i min. bez portfelja

M. Martinović, min. inostr. djela

prilikama na upravu zemlje, s tvrdom riješenošću, da nastavimo program, koji je Crna Gora početkom ovog teškog rata prihvatila, i koga se, vjerna svojim istorijom osveštanim tradicijama, stalno i lojalno držala, – da uz svoje velike i moćne Saveznike istraje u borbi do konačne pobjede, u koju nikad nijesmo sumnjali. Ostajemo u trajnom uvjerenju, da jedino ovakva odluka odgovara našoj časti i prošlosti i najbolje shvaćenim interesima Domovine. – Polazući tvrdnu nadu i brzu i redovnu pomoć Saveznika, vjerujemo da će naše viteške trupe, vazda gotove za

R. Popović, min. finansija
A. Radović, min. privrede i građevina
M. Mijušković, min. unutr. djela
M. Ivanović, min. pravde i prosvjete
R. Vešović, min. vojni.

Predlog Labuda Gojnića:

L. Mijušković, predsjed. i mi. spolj. poslova
M. Martinović, rata
A. Radović, finans. i građevina
L. Gojnić, unutr. poslova
Lj. Bakić, pravde
P. Vučković, prosvjete.

Labud Gojnić navodi i razloge: Razlozi: Apstrahujući dosadašnja razilaženja u politici i druge disonanse, potpisani je mišljenja da bi imenovani svi skupa imali dovoljno povjerenja i u unutrašnjosti zemlje i na strani, o čemu ipak treba voditi računa, pa se radilo o miru, a još više ako bi se rat produžio.

Potpisati je takođe mišljenja, da u ovim prilikama ne bi trebao ni jedan pravi sin otadžbine da otkáže svoju saradnju ma u kojem poslu, za koji bi bio pozvat, a najmanje u ovome o kojem je riječ.

Cetinje, 15/XII 1915.

Labud Gojnić, državni savjetnik

najveće požrtvovanje, i ovog puta sjajno izvršiti svoj zadatak. Izlazeći pred Narodno predstavništvo sa ovom odlukom, računamo na njegovu patriotsku potporu.“

Povodom ove deklaracije razvila se kraća diskusija i Skupština je usvojila ovu rezoluciju: „Narodno predstavništvo, potpuno uvjereno u požrtvovanje naše viteške vojske, prihvata izjavu Kraljevske Vlade i očekuje od nje, da će učiniti sve što treba, da naša Domovina i ovog puta bude na visini svoga poziva i kao ratujuća i kao saveznik.“

Istoga dana zaključene su sjednice Skupštine. Međutim, događaji na lovcenskom frontu razvijali su se nevjerovatnom brzinom. Austrijanci zauzimaju Lovćen i crnogorska vojska (30.XII.1915 – 12.I.1916) traži od komandanta austro-ugarskih trupa primirje. Na ovu notu po naredbi glavnog komandanta odgovorio je pukovnik Kolerus slijedeće: „Samo jedini uslov za primirje bio bi potpuna predaja oružja od strane crnogorske armije bez ikakvog pogovora, kao i predaja svih još na crnogorskom zemljištu zatečenih srbijanskih trupa, u kojem slučaju će ć. kr. armijska glavna komanda obustaviti neprijateljstva. Sve dok se ne ispune ovi uslovi moraju se operacije austro-ugarskih trupa bez prekida nastaviti. Ć. kr. vlada je o tome izviještena.“

Crnogorska vlada istoga dana izdaje punomoćije ministru pretsjedniku L. Mijuškoviću, da pregovara sa komandantom austro-ugarskih trupa o načinu izvođenja predloženih uslova. U isto vrijeme izdat je akt i divizijaru M. Martinoviću i uputstva o načinu polaganja oružja. Potrebno je, da se ovo smatra kao demobilizacija, a što se tiče srbijanskih trupa, da izjavi, da ih uopšte nema na crnogorskoj teritoriji. S druge strane, načelnik štaba pukovnik Nešić istoga dana pod O. broj 1910. predlaže ministru vojnom, da dvor, vlada, strani poslanici i vrhovna komanda odu u Skadar „još sjutra“. Kralj je bio sklon, da zajedno s vladom napusti Crnu Goru, ali vlada nije na to pristajala,

već je tražila da kralj ostane u zemlji i da se od Austrijanaca traži mir. Pošto je kralj to odbio, vlada je istoga dana 30. XII. podnijela ostavku: „Vaše Veličanstvo, vlada Vašeg Veličanstva misli, da ne bi bilo ni sa kojeg gledišta opravdano, da Vaše Veličanstvo i Vaša vlada ostavljaju zemlju u ovako kritičnim trenucima, već da ostanu u zemlji i dijele s narodom sudbinu, koja nas je snašla. Kako je Vašoj vladi s druge strane poznato, da naša vojska nije u stanju dati dalje nikakav otpor, to Vam je malo čas i predložila, da se zatraži od neprijatelja mir. – Vaše Veličanstvo je to odbilo, te je Vaša vlada primorana ovim najučtivije podnijeti ostavku i izjaviti, da od ovoga časa prestaje dještvoovati i snositi odgovornost za dalji razvoj događaja, Kruševac 30/XII. 1915.“

Kralj nije primio ostavku i vlada je sutra dan (31.XII/1915-13.I./1916) koga dana su Austrijanci ušli na Cetinje, zatražila od Austrije mir ovim aktom: „Ć. kr. austro-ugarskoj vladi – Beč. – Vlada crnogorska moli ć. kr. austro-ugarsku vladu, da bi zaključila mir sa Crnom Gorom. Uz to moli ć. kr. austro-ugarsku vladu, da bi izvoljela odrediti svoje delegate, da se utvrde uslovi mira, a u isto vrijeme i mjesto, dan i sat njihovog sastanka sa delegatima Kr. crn, vlade. Kr. crn. vlada moli ć.kr. austro-ugarsku vladu, da bi izdještvovala potrebna naređenja trupama radi obustave neprijateljstva i da utvrdi dan i sat te obustave, kako bi Kr. crn. vlada mogla dati ista naređenja svojim trupama.“

Vjerovatno po nagovoru Vlade i Kralj je istog dana poslao Francu Josifu ovu depešu: „Nj. Imper. i Kralj. Apost. Veličanstvu Francu Josifu I Beč. – Sire, ponovo su Vaše trupe danas okupirale moju prestonicu, crnogorska Vlada našla se prinuđena obratiti se ć. kr. vladi i zatražiti sa obustavom neprijateljstva mir između država Vašeg imperatorskog i Kraljevskog Visočanstva i moje zemlje. Uslovi jednog sretnog pobjedioca mogli bi biti teški. Ja se obraćam unaprijed Vašem Veličanstvu, da bi posredovao za jedan mir častan i dostojan prestiža jednog naroda, koji je do skoro uživao Vaše visoko blagovoljenje, Vaše poštovanje i

simpatiju. Vaše velikodušno i viteško srce neće mu naturiti, nadam se, jedno poniženje, koje on ne zaslužuje. – Nikola“.

Vlada je i Kraljevu i svoju depešu poslala preko „komandanta austro-ugarskih trupa, koje operišu prema Cetinju“ i zamolila ga, da bi najbržim putem odaslao ove depeše, koje će mu predati parlamentari major Ljumović i poručnik M. Popović. U isto vrijeme vlada moli, da komandant dopusti parlamentarima, da u njegovom logoru sačekaju odgovor na gornje depeše.

Vlada se nadala da će doći do mira i u četiri alternative izradila je svoje uslove za mir:

I

1) „da Crna Gora, kao samostalna država, zadrži pod uslovi-
ma najstrožije neutralnosti do sada nezauzetu teritoriju, dodajući
ovoj po mogućnosti i Cetinje.

2) demobilizacija vojske, koju bismo mi sami izvršili, a pod
njihovom (austrijskom) kontrolom; ugovoriti kako i na koji
način, da se ta kontrola izvrši.

3) traženje hrane i prava snabdijevanja hranom i ostalim živ-
otnim namirnicama odakle se mogne.

4) diplomati ostaju i prima se austro-ugarski predstavnik.

5) o predaji Srbijanaca i emigranata iz Austrije da ne može biti
ni govora.

II

1) kao gore.

2) kupljenje i poništenje oružja pod njihovom kontrolom.

3) i 4) kao gore.

III

1) kao gore.

2) da oni – Austrijanci – pokupe oružje i čine s njim što hoće.

3) i 4) kao gore

IV

1) da nas okupiraju pod uslovom, da narod i vojska ostane na
svojim domovima, i

2) da Kralj izađe iz zemlje sa počastima, koje mu pripadaju.“

Fmlt. Veber izvijestio je vladu 1/14.I.1916. da je njemu i Kraljevu depešu od 31/XII–13/I poslao na određeno mjesto i dozvoljava, da parlamentari sačekaju odgovor u logoru, ali da će se do više naredbe operacije i dalje nastaviti.

Tek trećeg dana, 2–15/I.1916. izvijestio je ministar pretsjednik L. Mijušković diplomatski kor, da je zatražen mir od Austrije. Akt taj saopšten je diplomatima preko doajena diplomatskog kora konta Salisa: „Čast mi je dostaviti do znanja diplomatskom koru Vašim ljubeznim posredovanjem što slijedi: Neprijatelj je uzeo sve strategijske tačke naše zemlje. Uzeo je našu prestonicu i prijeti zauzećem ostatka zemlje. U unutrašnjosti zemlje je nered, pljačka i bunt – sve to zbog gladi i priljepčivih bolesti. Situacija je žalosna u svakom pogledu. Obzirom na ova fakta kr. crn. vlada bila je sa bolom u duši primorana, da traži jedan častan mir neprijatelju. Stavljajući ova žalosna fakta do znanja diplomatskom koru, nadam se, da će oni referisati ovo njihovim visokim vladama takvim načinom, da će one znati ocijeniti našu očajnu situaciju i da će u oportunom momentu izvoljeti o tome voditi računa.“

Istoga dana stigli su i odgovori na poslate depeše. Odgovor austriške vlade glasi: „Krlj. crn. vladi – Pošto Kr. crn. vlada uviđa nekorisnost daljeg otpora i pošto je izjavila gotovost za prekidanje krvoprolića, ć. kr. vlada neizostavno će poslati svoje od kr. crn. vlade zamoljene delegate, čim se ispune uslovi, postavljeni od ć. kr. vojne moći i tim prekinu neprijateljstva, da bi se ć. kr. delegati sastali na Cetinju sa delegatima crnogorske vlade. Burijan.“

Franc Josif odgovorio je Kralju Nikoli ovako: „Zadovoljan sam, što je Vaše Veličanstvo izjavilo gotovost, da se odustane od otpora, koji je sada postao bezciljan. Uslovi za obustavljanje neprijateljstava stavljeni su Vašem Veličanstvu do znanja preko

moje vrhovne komande. Na prijedlog crnogorske vlade doći će joj odgovor moje vlade. Franc Josif I“.

Međutim, i austro-ugarska vrhovna komanda poslala je istog dana (2/15.I) glavnokomandujućem crnogorske vojske ovaj akt: „Po najvišem nalogu Nj. V. Cara i Kralja ć. kr. vrhovna komanda ostaje pri zahtjevu bezuslovnog polaganja oružja cjelokupne crnogorske oružane moći i izdavanja svih srpskih trupa, koje se još nalaze na crnogorskom zemljištu. Tek poslije ispunjenja ovoga zahtjeva moći će da budu obustavljena neprijateljstva od strane austro-ugarskih trupa.“

Na ovo je crnogorska vlada poslala austrijskoj vladi u Beč 3–16/I ovaj akt: „Kr. crn. vlada primila je odgovor ć. kr. vlade odnosno pregovora za mir. Ujedno crnogorska vlada primila je saopštenje vrhovne komande ć. kr. vojske, kojim se postavljaju preliminarni uslovi dotičnih pregovora. Kr. crn. vlada prima prvi uslov, postavljen od strane ć. kr. vrhovne komande i u tu svrhu određuje Nj. Nj. E. E. g. g. J. Popovića i J. Matanovića, opunomoćene ministre, koje će pratiti g. Petar Lompar, artiljeriski major, da dođu do sporazuma sa ovlaštenim od strane ć. kr. vrhovne komande delegatima, odnosno detalja o načinu polaganja oružja crnogorske vojske. Odnosno trupa srbijanskih, crnogorska vlada u stanju je utvrditi, da se više ne nalaze na crnogorskoj teritoriji, jer su već sve evakuisane u Albaniju. Na crnogorskoj teritoriji nalazi se jedan mali broj srbijanskih vojnika ranjenih i bolesnih.“

Sjutra dan, 4/17. I. odgovorio je na ovaj akt fmlt. Veber ovo: „Po naredbi ć. kr. vrhovne komande čast mi je na notifikaciju kr. crn. vlade od 3/16. I. t. g. saopštiti slijedeće kr. crn. vrhovnoj komandi:

1) da su neprijateljstva prekinuta u sigurnom očekivanju, da neće nigdje upotreba naše naoružane snage biti izazvana neprijateljskim držanjem;

2) da će ć. kr. trupe produžiti operacije preko crnogorskoga

zemljišta i da očekuju da pri ovome neće biti ni na koji način smetane i spriječene;

3) da bude, radi sigurnosti ć. kr. trupa, sav crnogorski narod koji je sposoban za borbu, interniran do svršetka pregovora između obje vlade. Cijelo ratno oružje u zemlji s municijom i priborom, da se izda ć. kr. trupama, bez obzira da li je to državna ili lična svojina, da li je to crnogorsko ili strano oružje. Da se sva utvrđenja, portovi, pristaništa i željeznice predadu ć. kr. delegatima, da se posjednu. Da crnogorske vlasti dadu svaku potporu odnosno ishrane, stanova i transportnih sredstava za ove posade i za ć. kr. trupe, koje će preko Crne Gore prolaziti, i za njihove formacije;

4) da se predadu ć. kr. trupama svi ć. kr. ratni zarobljenici, koji se nalaze u Crnoj Gori;

5) do svršetka pregovora između ć. kr. i kr. crn. vlade biće uprava na crnogorskom zemljištu vođena od austro-ugarskih komandanata, koje će III Arme Kommando odrediti. Poslužiće se pri ovome, po njihovoj uvidavnosti, sa kr. crn. vlastima, koje imaju dalje da funkcionišu;

6) ć. kr. vlada biće izviještena po odgovoru kr. crnogorske vlade radi otpočinjanja pretresa. Odnosno polaganja oružja primjećuje se, da je nemoguće upuštati se u eventualno namjerno neizvršavanje ovog uslova, raspuštajući crnogorsku vojsku i šiljući oficire i vojnike svojim kućama.“

Dalje Veber saopštava, da će se po naredbi vrhovne komande o predaji oružja sporazumjeti delegirani austriski činovnici sa crnogorskim delegatima i da radi obustavljanja neprijateljstva crn. vrhovna komanda uputi područnim trupama potrebna naređenja.

Od strane austriske određeni su radi utvrđivanja načina predaje oružja crnogorske vojske fmlt. Veber i šef njegovog štaba major Jovan Šupić.

Crnogorski delegati Popović i Matanović došli su u dodir s austriskim delegatima i započeli razgovore o predaji oružja. Pošto se nijesu mogli nagoditi s austriskim delegatima vratili su

se u Podgoricu. Veber aktom od istoga dana 4/17.I. traži od vlade crnogorske, da imenuje delegate i da ih pošalje na Cetinje. Predmet razgovora biće, da se utvrdi način o predaji oružja crnogorske vojske.

Sjutra dan, 5/18.I. kralj, ministar pretsjednik i diplomatski pretstavnici napustili su Podgoricu i pošli za Skadar. Ministar finansija A. Radović bio je još od ranije u Italiji, tako da su od ministara ostali u zemlji samo M. Radulović, R. Popović i R. Vešović. Ova trojica ministara vodiće sami dalje pregovore s Austrijancima i na traženje Veberovo izvještavaju ga 6/19.I. da su za delegate određeni: divizijar M. Martinović, bivši ministar pretsjednik, Jovo Popović i Jovan Matanović, opunomoćeni ministri i Petar Lompar, artiljeriski major, „da u ime crnogorske vrhovne komande punovažno pregovaraju sa određenim ć. kr. oficirima o načinu polaganja oružja i svim drugim pitanjima, koja su u vezi sa ovim.“

Odredbe za polaganje oružja, koje je izradila austriska vrhovna komanda, saopštio je Veber vladi crnogorskoj istoga dana. Te odredbe glase:

Sve ratno oružje, koje se nalazi u zemlji, svake vrste zajedno sa municijom i priborom, ima se predati ć. kr. trupama bez obzira na to, da li je u državnom, ili privatnom posjedu, da li je sopstveno ili strano oružje.

2) cjelokupna crnogorska vojska sa svojim oružjem, zajedno sa municijom i priborom, zajedno sa pokretnim topovima i mitraljezima, ručnim granatama, bombama i tome slično, ima 7/20. i 8/21. I. svaki put u vremenu od 7 časova prije podne do 3 časa poslije podne da dođe radi predaje u mjesta imenovana pod 11).

Polovina mora se bezuslovno predati 7/20. I.

Ova doba dana moraju se striktno pridržavati, jer bi inače mogle nastati smetnje u odašiljanju i snabdijevanju na štetu trupa ć. kr. vojske.

Predaja ima se tako vršiti, da kr. crnogorske trupe, koje dolaze pod komandom svojih oficira, oružje ostavljaju na određena mjesta. Na tim tačkama ć. kr. oficiri očekivaće crnogorske trupe.

3) Kr. crnogorske trupe produžavaju zatim dalji marš pod vodstvom ć. kr. detašmana u cilju interniranja, dok traju pregovori o miru.

Na udaljenosti dok se može vidjeti i čuti od ć. kr. trupa (predstraža) ne smije se pucati i ne smiju se činiti nikakvi pokreti i znaci, koji bi izgledali da liče na upotrebu oružja.

Kr. crnogorske vojničke komande pobrinuće se, da njihovi potčinjeni pri predaji i poslije nje, ne učine nikakav izgred ma kakve vrste, jer će u protivnom ć. kr. vojne komande upotrijebiti naročite mjere.

4) U isto vrijeme i na istim mjestima ima da se preda i sve za oružje sposobno stanovništvo crnogorsko, koje sada ne nosi oružje.

5) Od ove predaje izuzimaju se: a) članovi kraljevske porodice, koji nijesu kao oficiri u boju protiv nas zapovijedali i koji se ne nalaze kod trupa; b) državni činovnici i članovi opštinskih uprava.

6) Oficirima je iz osobite milosti dopušteno da zadrže sablje.

7) Svakom vojniku dopušteno je, da sa sobom ponese torbu, zavežljaj ili tome slično, u čemu će biti najnužnija preobuka i bijela roba. Težina ovoga prtljaga može da bude samo tolika, kako bi se njen nosilac mogao lakše kretati. Oficirima ove potrebe može da nosi jedan vojnik.

8) Svaki vojnik ima da ponese ishranu za dva dana. Osim toga svaki vojnik treba da ponese pokrivač.

9) Kr. crnogorska vrhovna komanda predaće što prije ć. kr. komandantu na Cetinju spisak svega oružja, koje se još nalazi u zemlji, municionih i ostalih ratnih stovarišta, ratnog materijala i sličnog sa označenjem mjesta, na kojima je sve to deponovano, radi kasnije predaje.

10) Kr. crnogorska vrhovna komanda čas prije izvijestiće, koliko će u tačci 11 imenovanim mjestima do ć. kr. pretstraža doći članovi kraljevske kuće, đenerala, štabnih i viših oficira, kako bi se ć. kr. vojne komande pobrinule za dalje transportovanje i ishranu.

11) Mjesta u kojima će se oružje predavati: a) Rijeka; b) Vojnici, kod Čeva; g) Istočno, kod Spile; d) na granici kod Krsca, istočno od Avtovca; đ) između Mojkovca i Lepenca; e) od prilike 4 km jugozapadno od Berana; ž) blizu Kućišta, zapadno od Peći.“

Ove odredbe sproveo je Veber vladi crnogorskoj ovim aktom: „Pošto su delegati crnogorske vlade 4/17. I. na 10 časova prije podne otputovali, a da prethodno radi izvršenja polaganja oružja nijesu sa ć. kr. vojnim delegatima na Cetinju potrebno utvrdili, ć. kr. vrhovna komanda primorana je da stavi do znanja slijedeće: Kr. crnogorska vrhovna komanda ima na osnovi priloženih odredaba o polaganju oružja neodložno da učini svoje naredbe i ove preko parlamentara da stavi do znanja najvišoj ć. kr. komandi na Cetinje. Ako za 24 časa od prijema ovog saopštenja otuda na Cetinje ne stignu naređenja i ako u toku dalja 24 časa polaganje oružja ne bude u punom toku, ć. kr. vrhovna komanda bila bi, na žalost, primorana, da za ovo upotrijebi prinudne mjere i ostaviće odgovornost za posljedice kr. crnogorskoj vladi.“

S ovim dostavio je Veber crnogorskoj vladi i ovaj akt austrijske vlade: „Ć. kr. vlada primila je telegram kr. crnogorske vlade, kojim saopštava, da prihvata prve od ć. kr. vrhovne komande postavljene uslove, da je naimenovala svoje punomoćnike, kako bi sa onim od ć. kr. vrhovne komande polaganje oružja crnogorske vojske u svima pojedinostima regulisala. Kr. crnogorska vlada dala je nadalje uvjerenje, da se, sa izuzetkom neznatnog broja ranjenika i bolesnika kr. srpskih trupa ne nalazi više na crnogorskom zemljištu. Ć. kr. vlada ima čast staviti kr.

crnogorskoj vladi do znanja, da će odmah, čim od strane ć. kr. vojne komande bude izviještena, da su pregovori o polaganju oružja završeni i da je oružje položeno, diplomatski pregovori započeti između obostranih punomoćnika. Za zastupnike ć. kr. vlade naimenovani su g. Edvard Oto, izvanredni poslanik i punomoćni ministar i đeneralštabni pukovnik Oskar Slamečka, kojima je naređeno, da pođu na Cetinje, gdje će se u danom momentu sastati sa crnogorskim zastupnicima baron Burijan.“

Na sve ovo odgovorio je 6/19 komandi austrijskih trupa na Cetinju načelnik štaba vrhovne komande divizijar J. Vukotić: „Telegramom kr. crnogorske vlade od 3/16 o.m., upućenim preko te komande ć. kr. vladi u Beč, naša je vlada prihvatila prvi uslov za pregovore o miru – polaganje oružja – i poslala delegate, da zajedno sa ć. kr. delegatima utvrde detalje tog pregovaranja.

Odredbe o polaganju oružja, izložene u aktu ć. kr. vrhovne komande od 5/18. o. m, koji u toku noću primismo, proširuju predmet pregovora, obuhvataju politička pitanja, koja se moraju prepustiti samo pregovorima o miru i, jednom riječi, onakve, kakve su, predstavljaju iluzornim svako dalje pregovaranje, a najmanje ono o miru. One isključuju svako pregovaranje i o načinu polaganja oružja i naređuju ga bez ikakvog pogovora.

Ovako postupanje ć. kr. vrhovne komande ne odgovara ni u koliko postignutom sporazumu o načinu pregovaranja. Ono je u protivnosti i sa telegramom ć. kr. vlade, koji nam je istodobno saopšten, kao i sa aktom komande ć. kr. trupa od 4/17 o. m. U telegramu ć. kr. vlade doslovno se kaže: Ć. kr. vlada ima čast kr. crnogorskoj vladi staviti do znanja, da će odmah, čim od strane ć. kr. vrhovne komande bude izvještena, da su pregovori o polaganju oružja završeni.... itd. U aktu, pak, ć. kr. komande imenuju se delegati – oficiri – određeni od ć. kr. vrhovne komande za pregovaranje.

Prema svemu ovome mi smo s pravom očekivali, da se povedu pregovori i iznenadio nas je, ovako nagli preokret stvari.

Sam pak način polaganja oružja, koji je postavila ć. kr. vrhovna komanda, i kad bi bilo moguće praktično izvesti ga, ne može se prihvatiti, jer on do krajnjih granica ponižava i narod i državu. Narod bi postao svojevoljno rob, a država bi se svojevoljno odrekla svoje samostalnosti. To ne odgovara istoriji i tradicijama Crne Gore i Crnogoraca. Oni su radiji ispiti do kraja čašu, koju im je sudbina namijenila, nego pretrpjeti toliko poniženja.

Mi smo pokušali, s tvrdom vjerom u prosvijećenost Austro-ugarske Monarhije, izbjeći dalje prolijevanje krvi i voljni smo bili u tu svrhu žrtvovati sve, samo da se čast očuva, jer i pobijeđenom neprijatelju prosvijećeni narodi čast čuvaju do mogućih granica. Tu i takvu pažnju pobjediočevu Crnogorci su u najvećoj mjeri zaslužili, jer su oni pobijeđeni poslije osamnaestomjesečnog upornog otpora, lišeni najnužnijih sredstava i u najtežim prilikama, a poslije jednog prethodnog i krvavog rata, koji je trajao čitavu godinu dana.

Mi ponovo molimo ć. kr. vladu za sastanak obostranih delegata, koji će utvrditi način polaganja oružja i za njeno posredovanje kod ć. kr. vrhovne komande, da se to polaganje oružja tako izvede, kako će ono pružiti potpunu garanciju osiguranja ć. kr. trupama i očuvati čast crnogorske vojske. U protivnom, crnogorska vrhovna komanda pred prosvijećenim svijetom ostavlja odgovornost na ć. kr. vrhovnu komandu za dalje prolijevanje krvi.“

Pošto je kralj napustio zemlju, ministri koji su ostali u zemlji donijeli su 7/20. I. riješenje, kojim na osnovu čl. 16 Ustava uzimaju vlast u svoje ruke.

Istoga dana odgovorio je fmlt. Veber na notu načelnika štaba divizijara J. Vukotića, da vrhovna komanda „čvrsto ostaje pri ranije postavljenim uslovima, i ako se ne ispune neprijateljstva će se nastaviti zašto će snositi odgovornost isključivo kr. crnogorska vlada.“

Istoga dana crnogorska vlada, u ime koje se potpisuje „za ministra predsjednika i ministra spoljnih poslova“ ministar pravde M. Radulović, šalje austrijskoj vladi ovu notu: „Vrhovna komanda ć. kr. austro-ugarskih armija postavila nam je za polaganje oružja crnogorske vojske takve uslove, koje mi praktično ne možemo izvesti i ti su uslovi u tolikoj mjeri ponižavajući, da su oni *a priori* neizvodljivi obzirom na mentalitet našega naroda. Visoka komanda, ne vodeći nikakvog računa o ovim izuzetnim uslovima, prijeti, da će ponoviti neprijateljstva sutra 8/21. I. u podne.

Kr. crnogorska vlada moli živo ć. kr. vladu, da bi izvoljela posredovati kod vrhovne komande svoje vojske, da je odvрати od namjere, da produži neprijateljstva protiv naših trupa, kojima smo mi već dali naredbu, da nikakvog otpora ne daju.

Istovremeno kr. vlada ima čast moliti ć. kr. vladu, da bi izvoljela ovlastiti svoje delegate, da se sastanu sa delegatima crnogorskim radi diskutovanja i sporazuma o svima pitanjima, kako vojničkim tako i političkim, koja su pitanja, obzirom na još primitivnu organizaciju države crnogorske toliko vezana, da se ne mogu odvojeno tretirati.“

Sjutra dan, 8/21. I. vlada je donijela riješenje, kojim se divizijar J. Vukotić razrešava dužnosti šefa štaba vrhovne komande. U isto vrijeme vlada je izdala narodu i vojsci ovu proklamaciju: „Poslije jednogodišnjih krvavih ratova u 1912. i 1913. godini Crna Gora bi primorana, da u 1914. godini uđe u ovaj strašni i krvavi rat. Bila je iscrpljena i nespremna, ali je morala ući, jer nije smjela biti izdajnik prema bratskoj Srbiji i vjekovnoj zaštitnici Rusiji.

Crnogorski vojnik izdržao je junački i slavno u ovoj neravnoj borbi, lišen skoro svih najnužnijih sredstava, punih 18 mjeseci. Na posljertku je morao podleći sili. Neprijatelj je pregazio veći dio zemlje i prijeti da silom pregazi i ostatak. Nastali su sudbonosni dani, koji su primorali Nj. V. Kralja, da napusti zemlju.

Njegova vlada ostala je u zemlji i na osnovu čl. 16 Zemaljskog ustava uzela upravu zemlje u svoje ruke.

Saopštavajući ovo crnogorskoj vojsci i narodu, kraljevska vlada uzjavljuje, da će do kraja ostati u zemlji i preduzeti sve mjere da olakša sudbinu naroda i vojske. Da bi u tome mogla uspjeti kraljevska vlada preporučuje vojsci i narodu, da ostanu mirni, da održavaju red i poredak i da pokažu na taj način svakom, pa i neprijatelju, da ima posla sa prosvijećenim narodom, a ne sa razuzdanom ruljom. Ovakvo postupanje naše vojske i naroda biće od najvećeg uticaja na našu dalju sudbinu.“

Proklamaciju, koja nije ništa drugo, no uvijena demobilizacija potpisali su sva tri ministra: Radulović, Popović i Vešović.

Na traženje austrougarske vrhovne komande, da se pošalju delegati, crnogorska vrhovna komanda odgovorila je još 6/19. da su „parlamentari bili spremni da krenu toga dana u 6 sati ujutro, ali da je njihov polazak odložen usljed toga, što su preko noć stigla od komande ć. kr. trupa nova saopštenja i uslovi, koji se moraju proučiti.“

Na ovo je došao odgovor austrijske vrhovne komande 8/21. u potpunosti formi ultimatum: „Na molbu kr. crnogorske vrhovne komande ć. kr. vladi saopštava se, da šiljanje crnogorskih delegata, koji bi na Cetinju pregovarali sa delegatima ć. kr. vrhovne komande o izvršenju bezuslovnog polaganja oružja, na koji je kr. crnogorska vlada pristala svojom notom od 3/16, ništa ne sprečava, čak i onda kad započnu iznova neprijateljstva. Bez obzira na gornje, neprijateljstva će ponovo otpočeti 8/21. u 12 časova, ako zahtjevi od 7/20. I., učinjeni od strane ć. kr. komande ne budu ispunjeni. t. j. da do 8/21. I. 10 sati prije podne polaganje oružja kr. crnogorske vojske bude u toku.“

Međutim, na crnogorsku notu od 7/20 odgovorila je austrijska vlada 8/21. ovo: „Ć. kr. vlada primila je notu kr. crnogorske vojske i čast joj je na nju odgovoriti slijedeće: Daleko je od ć. kr. vlade svaka namjera, da hrabri crnogorski narod ponizi. I

uslovi polaganja oružja, pri formulisanju kojih se ć. kr. vrhovna komanda rukovodila isključivo vojničkim obzirima, ne sadrže u sebe takve motive. Ali polaganje oružja jest i ostaje preduslov, da se odmah otpočnu pregovori o miru. Čim se postigne sporazum po tom pitanju sa delegatima kr. crnogorske vrhovne komande, počće – kako je to i kr. crnogorskoj vladi već poznato – pregovori obostranih punomoćnika o zaključenju jednog preliminarnog mira. – Baron Burijan.“

Istoga dana saopštila je i austrijska vrhovna komanda crnogorskoj vrhovnoj komandi slijedeće: „Stavlja se do znanja, da će ć. kr. trupe produžiti svoje operacije na crnogorskoj teritoriji, bez ikakvih neprijateljstava protiv kr. crnogorskih trupa. Zahtjev o polaganju oružja ostaje. Preko toga, do dana zaključenja mira između Austro-ugarske i Crne Gore, ć. kr. vrhovna komanda moći će postavljati u razna mjesta Crne Gore, gdje nađe, da je to cjelishodno, svoje garnizone za nadzor. Ć. kr. vrhovna komanda očekuje da dalje operacije ć. kr. trupa, koje nijesu uperene protiv Crne Gore, neće ničim biti spriječene ili remećene. Do utvrđenja načina o polaganju oružja između obostranih delegata na Cetinju, ć. kr. trupama data su slijedeća uputstva u njihovom ophođenju sa kr. crnogorskim trupama:

a) Prilikom približavanja ć. kr. trupa pri crnogorskim logorima i sličnim mjestima crnogorske trupe imaju položiti svoje oružje, pošto prethodno i blagovremeno preko parlamentara o tome obavijeste. Takve crnogorske trupe biće poslate u svoja mjesta prebivanja, gdje će biti stavljene pod nadzor.

b) Crnogorske trupe, koje ovako ne postupe, biće silom razoružane i kao ratni zarobljenici iz zemlje odvedeni.

c) Crnogorske trupe, koje bi se neprijateljski držale, biće napadnute.

d) Crnogorski vojnici, koji budu pokušali da uteku u svoja mjesta prebivanja sa svojim oružjem, biće smatrani kao odmetnici i biće gonjeni, zarobljeni i odvedeni.

Moli se kr. crnogorska komanda, da sa svoje strane neodložno izda potrebne naredbe svima komandama svojih trupa, kako ć. kr. trupe ne bi bile primorane, da ih smatraju kao neprijatelja.“

Istog dana izvještava Veber crnogorsku vladu, da je ć. kr. vrhovna komanda odložila otpočinjanje neprijateljstva za 24 časa, t. j. do 9/22. do 12 sati iz jutra i traži najozbiljnije od kr. crnogorske vrhovne komande, da neodložno pošlje na Cetinje vojničke delegate, koji će pregovarati isključivo sa vojnim punomoćnicima, imenovanim od ć. kr. vrhovne komande za utvrđenje načina o polaganju oružja kr. crnogorske vojske.

Crnogorska vlada odredila je delegate i dala im punomoćije 8/21. Za delegate su određeni brigadir Jovo Bećir i komandir Petar Lompar, koji imaju da se sastanu s austrijskim delegatima sjutra, 9/22. I. u podne na Cetinju.

Crnogorci su počeli vladi predavati oružje u Podgorici, no Austrijanci nijesu zaszeli samo na Cetinje, oni ulaze sve dublje u zemlju 10/23. I. pukovnik Kolerus izvještava crnogorsku vladu, da će u toku toga dana sa austro-ugarskim trupama umarširati u Podgoricu. Istoga dana on je sa trupama ušao u Podgoricu i izvještava crnogorsku vladu, da on sa svojim trupama preuzima na sebe osiguranje ličnosti i imovine i traži da se razoružanje nastavi. (Zbog pobune, u kojoj je poginuo Iso Boljetinac, polaganje oružja u magacine bijaše zaustavljeno, a i mnogi, koji su ga već bili predali, uzeli su ponovo).

Vojnici su predavali oružje, ali se nijesu razilazili iz Podgorice. Bog zna šta su očekivali! Pukovnik Kolerus traži od crnogorske vlade, da se vojnici, koji su položili oružje, povrate u manjim grupama svojim kućama.

U isto vrijeme 11/24. komanda austrijskih trupa izdala je proklamaciju na narod crnogorski. Ja nemam tu proklamaciju u rukama, ali njen se sadržaj vidi iz žalbe crnogorske vlade austrijskoj vladi: „Protivno duhu izjava ć. kr. vlade, koja je pristala, da pregovara sa sadašnjom crnogorskom vladom, komanda ć. kr.

trupa, koje operišu u Crnoj Gori, direktno se putem proklamacije obraća na crnogorski narod. Tekst ove proklamacije kompromituje autoritet vladin, čineći je odgovornom pred narodom za sve njegove nesreće. Kraljevska vlada nada se, da će ć. kr. vlada, u interesu cilja, kojemu teži, ako je takva njena želja, izvoljeti hitno posredovati kod svoje vojničke komande, da bi se kr. vladi olakšala teška dužnost, koju je na sebe primila.“

Kako se tek mali dio crnogorskih vojnika razišao iz Podgorice svojim kućama, pukovnik Kolerus, koji je s neznatnim trupama ušao u Podgoricu, traži kategorički od crnogorske vlade, da svi Crnogorci odmah predadu oružje i da se do 8 sati sutra dan razidu.

U isto vrijeme zasijedali su vojni delegati na Cetinju. Od strane asutrijske bili su fmlt. Viktor Veber i major Jovan Šupić, a od strane crnogorske brigadir Jovo Bećir i komandir Petar Lompar. Delegati su izradili i potpisali ove odredbe za polaganje oružja crnogorske vojske:

1) „Sve ratno oružje, koje se u zemlji nalazi zajedno sa municijom i priborom uključivo topove i mitraljeze, ručne granate, bombe i. t. d. ratni materijal svake vrste, plovidbena sredstva, pa bila ona privatna ili državna svojina, predaće se ć. kr. vojnim komandama.

2) Način predaje oružja: svaki Crnogorac predaće oružje i slično, što se kod njega nalazi, u slijedećim mjestima: Podgorici, Nikšiću, Kolašinu, Danilovu Gradu, Šavniku, Andrijevici i Goranskom. Crnogorska vlada odgovorila je, da niko ne izostane od pomenute predaje. Izvršenje ima u glavnom uslijediti kroz tri dana, a u brdskim predjelima sa slabim komunikacijama najdalje kroz šest dana po potpisu zapisnika. Sa pomenutih mjesta prenijeće se oružje i slično crnogorskim prevoznim sredstvima – a ako ovih ne bude dovoljno onda sa austrijskim u mjesto: Nikšić, Danilov Grad, Podgorica, gdje će od ć. kr. vojnih vlasti biti čuvano i obezbijeđeno. Potrebna prevozna sredstva zatražiće

crnogorska vlada kod ć. kr. posadnih odjeljenja uz oznaku mjesta i težine transporta. Oficiri mogu zadržati svoje sablje. Sa vatrenim oružjem mogu biti naoružani: najpotrebniji policijski i žandarmerijski organi svih okruga kao i pogranična straža prema Albaniji. Dozvoljava se dalje, da u pograničnim područjima prema Albaniji i djelimice prema Sandžaku osobe, koje uživaju povjerenje vlasti, nose revolvere. Svaki Crnogorac, koji je ovlašten da nosi oružje, mora uvijek imati pri sebi legitimaciju, izdanu od crnogorske vlade na njegovo ime, jer inače će po isteku roka, pomenutog u tačci. 2, biti gonjen, ili po razoružanju biti predan na vojno kazneni sudski postupak. Crnogorska vlada učiniće konkretan predlog ć. kr. vojnoj komandi na Cetinju o broju lica, kojima se ima ostaviti oružje i izvijestiti, kako se ti organi spolja raspoznaju, odnosno, kako će se raspoznavati.

3) Pošto su ć. kr. trupe zaposjele već skoro cijelu crnogorsku teritoriju, slobodno im je do zaključenja mira da mogu produžiti svoje operacije. Pri tome neće one od Crnogoraca biti niti sprečavane, niti uznemirivane. Crnogorska vlada sa svoje strane pružiće ć. kr. trupama svaku moguću pomoć, a na ime u pogledu konaka, drva, vode i prevoznih sredstava, u koliko to budu dopuštala skromna sredstva zemlje.

4) Crnogorska vlada preuzima na sebe garanciju, a u koliko to leži u njezinoj moći, da će svi ljudi sposobni za oružje, mirno ostati u svojim boravištima i da neće voditi nikakve agitacije protiv Austro-Ugarske. U slučaju da bi se desile takve agitacije, ili nastali nemiri ozbiljnijeg karaktera, ć. kr. vojna komanda može radi toga zavesti vojni nadzor. Crnogorska vlada potražiće iz sopstvene inicijative od ć. kr. trupa oružanu pomoć u onim slučajevima, u kojima ona to nađe za potrebno. Sve luke, pristaništa, željeznice i utvrđenja već su u rukama ć. kr. trupa i mogu biti zadržane do zaključenja mira. Crnogorska vlada izjavljuje, da u zemlji nema više nikakvih utvrđenja, a ako bi slučajno takvih bilo, slobodne su ć. kr. trupe da ih zaposjednu.

5) Svi austro-ugarski i njemački ratni zarobljenici biće 12/25. I. 1916. pušteni na slobodu i predani ć. kr. vojnoj komandi u Podgorici; crnogorski ratni zarobljenici biće predani prilikom zaključenja mira. Crnogorski delegati mole ipak, da njihovi ratni zarobljenici budu oslobođeni još prije zaključenja mira. Oni Crnogorci, koji su se po obustavljanju neprijateljstva 4/17. I. u 8 sati i 30 minuta prije podne predali našim trupama, ne smatraju se kao ratni zarobljenici i biće što prije povraćeni u svoju otadžbinu.

6) Upravu u Crnoj Gori vršiće crnogorske vlasti, a austro-ugarske vojne komande mogu u svako doba da zatraže njihovu saradnju.

7) Sva plovidbena sredstva, koja se nalaze na Skadarskom Jezeru kao i mjesto gdje se ona nalaze, imaju se jednim spiskom saopštiti ć. kr. komandantu na Cetinje, a u koliko je moguće ta će sredstva crnogorska vlada uputiti na Vir-Pazar. Nepotrebna prevozna sredstva biće od ć. kr. vojnih vlasti povraćena imaoćima.

8) Kr. crnogorska vlada izvještavaće, počinjući od 12/25. I. o. g, a po mogućnosti dnevno ć. kr. vojnog komandanta na Cetinju o toku predaje oružja.

9) Crnogorski delegati imaju da izvijeste, gdje će se od slućajaja do slućajaja nalaziti crnogorska vlada; njeno sadašnje boravište je Podgorica.

10) Crnogorski delegati mole, da pregovori za mir otpoćnu što prije, jer bi to na stanovništvo uticalo umiriteljno.“

Odmah po potpisu ovog zapisnika fmlt. Veber izvijestio je vladine delegate (J. Popovića i J. Matanovića), da od momenta potpisa zapisnika za polaganje oružja, ć. kr. trupe preduzimaju na sebe zaštitu Crne Gore od neprijatelja. U isto doba saopštio im je akt austrijske glavne komande za crnogorsku glavnu komandu. Ujedno sa urućenjem odredaba o polaganju oružja – sklopljenih sa kr. crnogorskim delegatima, neovisno od ovih, saopštava se kr. glavnoj komandi, da će ć. kr. trupe bez ikakvih neprijateljstava

naspram mirnog stanovišta crnogorskog nastaviti svoje operacije kako za vrijeme predavanja oružja, tako i poslije dovršenja istog i da se sve teritorijalne odredbe zadržavaju do pregovora o miru, koje će slijediti na zaključku pregovora o polaganju oružja.

Odmah po ulasku u Podgoricu Austrijanci su počeli internirati srbijanske izbjeglice. Crnogorska vlada ulaže 12/25. I. protest kod vlade u Beču i kod mjesne komande. Austrijska vlada nije uopšte odgovorila, a mjesna komanda saopštila je, da se naredba o interniranju odnosi samo na vojne obveznike neprijateljskih država od 17 do 55 godina.

Istog dana, 12/25. I. prijavio se kod crnogorske vlade s punomoćijem jedan austrijski oficir, tražeći obavještenja od vlade o uzrocima, radi kojih je kralj Nikola napustio zemlju. O odgovoru vladinu nije ostala nikakva zabilješka, i vjerovatno, ako je uopšte vlada odgovorila na ovo pitanje, ona je to učinila usmeno.

Vladi crnogorskoj bilo je mnogo stalo, da pregovori o miru otpočnu što prije, ona za to izdaje nova punomoćija J. Popoviću i J. Matanoviću s naređenjem, da kod komande ć. kr. trupa na Cetinju i preko nje kod ć. kr. vlade izdjevstvuju, da se što prije opredijeli način postupanja ć. kr. trupa i da se sastanu delegati za pregovaranje o miru.

Da je vlada crnogorska bila već nemoćna da ma što čini iz svoje inicijative, vidi se iz depeše ministra unutrašnjih djela, koji telegrafije 13/26. I. delegatima „da učine predlog ć. kr. komandi, a na osnovu ugovora o polaganju oružja, o tom, koji će pograničari i koliko pušaka zadržati kao pogranična straža.“

Odmah sjutra dan (13/26. I) po dolasku na Cetinje crnogorski delegati predali su ć. kr. komandi promemoriju, koja je sadržavala „pitanja, koja se imaju odmah urediti.“

I. „Prema odredbama vojne konvencije o polaganju oružja komande ć. kr. trupa izvoljeće dati odmah slijedeće naredbe:

a) da komunikacije telegrafske i telefonske budu

uspostavljene između kr. crnogorske vlade i njenih organa u zemlji, kako bi ona bila u stanju ispuniti svoje obaveze.

b) imenovati jednog specijalnog komesara da uredi sa crnogorskim ministrom vojnim pitanje pograničnih straža i drugih kraljevskih organa, koji imaju pravo nositi oružje.

c) dati naredbu oficirima, koji komanduju kolonama trupa, koje marširaju preko teritorije, da se za sve rekvizicije imaju obraćati samo crnogorskim vlastima.

d) ostaviti slobodu kr. vladi, da može raspolagati sa svojim sredstvima za transporte za potrebe države, budući su ova sredstva potpuno skromna i nedovoljna, a tako isto oficirima i drugim višim državnim činovnicima da zadrže svoje konje, kako bi se mogli povratiti na svoja mjesta prebivanja.

e) odložiti do zaključka preliminarnog mira interniranja srpskih građana u Crnoj Gori – jer o tom pitanju nije bilo govora u pomenutoj konvenciji, a pitanje je po svojoj prirodi prvenstveno pitanje međunarodnog prava.

II. Odrediti rad i program kr. vlade.

III. Odrediti rezidenciju NJ. K. Vis. Knjazu Mirku.

IV. Potrebna je jedna okružnica svima komandantima ć. kr. trupa koja bi im stavila u dužnost, da svoje odnose s crnogorskim vlastima održavaju u prijateljskom smislu.“

Na pitanje ć. kr. komande, kako ide sa predajom oružja, crnogorska vlada odgovorila je 15/28. I. da ne može dati o tom obavještenje, jer joj je usljed prekida telegrafске i telefonske veze onemogućen saobraćaj sa unutrašnošću zemlje.

Crnogorska vlada pokretala je često pitanje crnogorskih zarobljenika. Austrijska armijska vrhovna komanda sa brojem 20855 od 17/30. I. odgovorila je definitivno ovo: „Saglasno tački 5, odredaba za polaganje oružja svi oni Crnogorci, koji su se u vremenu neprijateljstva (17/I u jutro) predali bili, nemaju se smatrati kao ratni zarobljenici i kao takvi imaju se povratiti. Prema tome, takvim ljudima, koji se dobrovoljno ne žele

povratiti, naglašeno je da njihov povraćaj zavisi od naročite želje njihove vlade, kao i da im stoji na volju da traže mjesto u našim službama kao radnici, zašto bi dobivali ishranu i odgovarajuće dnevnice. Oskudica u ishrani morao bi biti glavni uzrok, jer poveći broj Crnogoraca ne želi da se dobrovoljno povrati. Predaja ostalih crnogorskih ratnih zarobljenika, koja bi imala slijediti posredstvom željeznica i opskrbe, ne može sada da se izvrši, nego tek pri zaključenju mira.“

U ovo doba izdao je crnogorski konzul u Rimu Evgenije Popović zvanično saopštenje „da ni jedan sporazum, postignut sa ć. kr. vlastima ne vrijedi, ako nije potpisan od Knjaza Mirka, ili divizijara Vukotića.“ Na ovo saopštenje dali su 18/31. I. Knjaz Mirko i divizijar Vukotić izjavu, da njima Kralj pri polasku nije davao nikakva uputstva, ni naredbe.

Nešto ovaj slučaj, a još više to, što su već okupirali čitavu Crnu Goru, uputilo je Austrijance, da udare u druge žice. Mi smo vidjeli dosad, da i austrijska vlada i komanda opšte sa ovom krnjom crnogorskom vladom, izbjegavajući vješto, da gdje ne spomenu da li je priznaju, ili ne priznaju. Sad je došao red i na to. Austrijski delegat Oto upravio je 18/31. I. crnogorskom delegatu J. Popoviću ova pitanja:

I. pitanje, da li ministri koji su ostali u zemlji, sačinjavaju jedno zakonito ministarstvo, jednu ustavnu vladu?

II . pitanje o pregovorima za mir?

Popović je saopštio vladi ova pitanja kao i Otove primjedbe:

Ministri koji su ostali u zemlji ne bi mogli biti smatrani, da sačinjavaju *de jure* jednu ustavnu vladu, osim u slučaju, kada bi se g. Mijušković odlučio, da se povrati u zemlju i da opet preduzme predsjedništvo Ministarskog savjeta, ili pak ako bi članovi Mijuškovićeve kabineta, koji su ostali u zemlji, bili u stanju podnijeti pismena punomoćija, iz kojih bi se vidjlo, da su ministri, o kojima je riječ, ovlaštteni, da upravljaju u ime Ministarskog savjeta zemlje.

Što se tiče pregovora za zaključenje preliminarnog mira, oni se ne mogu početi, dok crnogorski delegati ne podnesu pravilna punomoćija sa potpisom Nj. V. Kralja. – Ako su ministri, koji su ostali u zemlji, izjavili da su u stanju nagovarati Kralja, da potpiše ma kakav mir, zaključen između njih i nas, oni će, bez sumnje, naći načina, da uvjere Kralja, da on izda pravilna punomoćija ili rečenim ministrima, ili ličnostima crnogorskim, koje će oni predložiti.

U slučaju, da crnogorski ministri, ili Nj. Kr. Veličanstvo Knjaz Mirko ne bi bili u stanju da komuniciraju sa Nj. V. Kraljem, ć. kr. vlada izjavljuje, da je ona gotova pokušati, da jednu takvu komunikaciju dostavi Nj. V. Kralju posredstvom jedne neutralne sile:

Crnogorska vlada kao da je jedva dočekala ovaj predlog, jer odmah sutra dan 19/1-1.II upućuje Kralju ovo pismo: „Nj. V. Kralju Crne Gore Nikoli I Po dolasku Vašeg Veličanstva Vaši ministri, koji su ostali u zemlji, uzeli su na osnovu čl. 16 Zemaljskog ustava vlast u svoje ruke u namjeri, da bi dovršili Vašim odobrenjem otpočete pregovore o miru i polaganju oružja sa ć. kr. vladom i vrhovnom komandom i olakšali sudbinu naroda. Ugovorom, potpisanim na Cetinju 12/25. I. između obostranih vojnih delegata utvrđeno je: da se oružje smjesti u tri centralna magacina u zemlji i tu čuva do zaključenja mira i da svi ljudi, sposobni za oružje, ostanu mirni na svojim domovima. Pošto su ove odredbe uglavnom već izvršene ima se sad pristupiti pregovorima o jednom preliminarnom miru, ali austro-ugarski delegati Nj. E. Oto i đeneralštabni pukovnik g. Oskar Slamička, koji su snabdjeveni punomoćijem Nj. B. Ćesara i Kralja, traže, da s naše strane izašaljemo delegate sa punomoćijem, potpisanim od Vašeg Veličanstva. Kr. vlada ima čast predložiti Vašem Veličanstvu kao delegate g. g. đenerala R. Vešovića, ministra vojnog, Jova Popovića i Jovana Matanovića, opunomoćene ministre. – U isto vrijeme ć. kr. vlada traži, da se g. L. Mijušković povrati u zemlju preko Švajcarske i Austrije i

preduzme dužnost, ili da se naročitim punomoćijem, koje će biti potpisano od Vašeg Veličanstva i g. Mijuškovića i formalno ovlaste ministri, koji su ostali u zemlji, da u ime Ministarskog savjeta upravljaju zemljom, pošto se to u svoje vrijeme nije moglo učiniti zbog naglog razvoja događaja. U slučaju povratka g. Mijuškovića može se za pasaport obratiti ć. kr. poslaniku u Bernu. – U uvjerenju da će se Vaše Veličanstvo u ovom pitanju rukovoditi jedinom željom, da se olakša teška sudbina ovoga naroda, potpisani moli u ime svojih drugova i svoje, da što prije udovoljite gornjim neophodnim uslovima, a najdalje do... (datum nepopunjen), i izvijestite nas istim kanalom, kojim će Vašem Veličanstvu i ovo saopštenje biti dostavljeno. – Zastupnik ministra predsjednika, ministar pravde M. Radulović.“

Fmlt. Braun pod broj 407 od 19/I-2/II izvještava vladu crnogorsku, da je preuzeo komandu nad svim posadnim trupama u Crnoj Gori. Službeno mjesto mu je Cetinje, a šef štaba mu je đeneralštabni major Gustav Hubka. „Donosilac ovoga akta – kaže se dalje, - kapetan Margetić, ovlašten je da primi od kr. crnogorske vlade prethodna obavještenja. Odnosno ovoga, kao i odnosno svih docnijih pitanja, koja će se zajedno docnije rešavati, molim kr. crnogorsku vladu za predusretljivu potporu.“

Na promemoriju crnogorskih delegata od 13/26. I odgovorio je Braun 19/I-2/II.:

„K tački I – Naređeno je uspostavljanje telegrafске i telefonske mreže u zemlji. Crnogorskim vlastima dozvoljava se do dalje naredbe telegrafsko-telefonsko službeno opštenje po cijeloj zemlji i to poslije prethodnog cenzurisanja depeša od strane naših oficira. Telefonski razgovori između vlasti nijesu dozvoljeni, već će se saopštenje sprovoditi u formi telegrama. Šifrovane depeše ne dozvoljavaju se.

K tački I b) Za regulisanje pitanja o pograničnim stražama i drugim kraljevskim organima, koji će zadržati oružje, biće određen naročiti komesar.

K tački I c) Odlaganje interniranja srbijanskih građana usvaja se, ali s rezervom, da ako bi usljed obzira vojničke sigurnosti bilo potrebno izvjesne, ili sve srpske građane internirati privremeno, to se pravo ostavlja bezuslovno ć. kr. trupama da ga izvrše. Pravo na primjenu takvog interniranja pripada komandi posadnih trupa u Crnoj Gori.

Jedno predusretljivo držanje prema željama zadržava za sebe ć. kr. Ministarstvo spoljnih poslova prema progresivnom toku o miru. Za to za sad odnosno mjesta prebivanja (Podgorica) kr. vlada i mjesta prebivanja (Kruševac) Knjaza Mirka ne mogu se nikakve izmjene učiniti.

K tački IV. Ć. kr. trupe, koje se nalaze na crnogorskoj teritoriji, bile su obaviještene već 13/26. I. da i narodu i vladinim organima što je moguće više predusretljivosti ukazuju.

Pod broj 401 od 19/I.-2/II. Braun je izvijestio vladu crnogorsku: „Prema tački IV uslova za predaju oružja crnogorska vlada primila je na sebe jemstvo, da će sve sposobno ljudstvo za oružje ostati mirno u svojim prebivalištima i da se neće voditi nikakva agitacija protiv Austro-Ugarske. Da bi se crnogorskoj vladi olakšalo izvođenje ove garancije, a u smislu njene sopstvene volje, kako bi se obezbijedile austro-ugarske trupe od eventualnih nemira, treća armijska komanda nalazi za cjelishodno, da sve oružje liši njegove neposredne upotrebljivosti time, da se bez štete po oružje pojedini sastavni djelovi oduzmu i da se na osigurano mjesto deponuju. Armijska komanda naredila je u ovom smislu potrebne mjere i stavlja to do znanja, kako bi se svaki nesporazum ovim izbjegao. Cjelokupno predato oružje sa priborom i municijom, izuzimajući oružje i municiju austro-ugarskog porijekla, ostaje u smislu odredaba za predaju oružja, svojina crnogorske vlade. Armijska komanda voljna je pak, da od kr. crnogorske vlade primi u razmjenu upotrebljivo oružje i municiju za hranu, koju bi ona dala. U slučaju pristanka kr. crnogorska vlada objaviće se pobliži uslovi

ove razmjene i procjene, i za stanovništvo Crne Gore, koje trpi oskudicu, dovoziće se hrane dnevno za 100.000 osoba.“

Na akta fmlt. Brauna od 20/I.–2/II donio je Ministarski savjet 22. I/4. II. rješenje, da se odgovori pismeno na notifikaciju fmlt. Brauna i da je njegovo postavljanje za komandanta, a majora Hubke za šefa štaba primila k znanju; da je voljna učestvovati sa potpunom predusretljivošću u svim pitanjima, koja se imaju sporazumno rješavati i da je uvjeren, da će takva obostrana predusretljivost i sporazum u veliko olakšati stanje naroda, koje je već sada dosta nesnosno.

„Što se tiče prvog pitanja o onesposobljenju crnogorskog oružja tako, da se neki mali sastavni djelovi izvade i čuvaju na sigurnom mjestu, i drugog pitanja, da vojne vlasti hoće da uzmu oružje i municiju austrijskog porijekla kao svoje, Ministarski savjet je riješio: pošto su oba pitanja postavljena ne kao predlog, koji se može diskutovati ili izmijeniti, već kao svršena stvar bez pogovora i pošto kr. vlada nema moći da to spriječi – protiviti se najenergičnije. Tražiti u naknadu za to da se dobije pravo na povraćaj svega našeg oružja, koje je bilo u toku rata, bilo ovom ofanzivom zaplijenjeno na teritoriji, koju je Crna Gora držala.

Treće pitanje: Predaja oružja za hranu – kategorički odbiti, jer bi to rđavo dještovalo na narod i ubilo ugled vladin; inače nastojati, da se dobije što više hrane.

Na četvrto pitanje: uspostavljanje telegrafskog i telefonskog saobraćaja – nastojati, da se taj saobraćaj dobije na što široj osnovi. Isto tako da se i poštanski saobraćaj jednovremeno uspostavi, kako bi se i privatne osobe, a naročito trgovci, mogli koristiti ovim saobraćajem.

Na peto pitanje: uređenje pogranične straže – nastojati da se ono izvede na već predloženoj preko delegata bazi, pa bilo neposredno sa Braunom, bilo posredstvom komesara, koga on predlaže i koji u tom pitanju treba da ima potpuno ovlaštenje, jer stvar ne trpi odlaganje. Ovom prilikom naglasiti da su

razoružani: Veličani, Polimljani i Plavogusinjani, što je dalo povoda kačacima da napadnu na ovaj narod, pri kom napadu nije htjela stupiti u akciju austrijska vojska.

Na šesto pitanje: obustavljanje interniranja srbijanskih građana – nastojati, da se to izvrši tako, da svi oni mogu ostati slobodno u Crnoj Gori, a vlada da će za njih garantovati. Onima, pak, koji su ranije internirani, da se olakša položaj i omogućiti povratak ili ovamo u Crnu Goru ili u Srbiju.

Ovaj zaključak saopšten je delegatima J. Popoviću i J. Matanoviću s tim, da ga izlože usmeno na Cetinju. Samo pak vlada obavijestila je Brauna o ovom aktom 23/I.-5/II. u kome saopštava, da je primila na znanje postavljenje njegovo i Hubke i da će Braun naći kod vlade crnogorske svaku predusretljivost za zajednički rad. Što se pak tiče ostalih pitanja, koja proističu iz Vaših akata od 20/I.-2/II, kao i eventualno drugih pitanja, a tiču se uređenja sadašnjeg stanja i uspostavljanja što pravilnijih odnošaja između naših i ć. kr. vojnih vlasti, kr. vlada misli da se dosadašnjim načinom ista tretiranja i suviše odugovlače, a pri tom su veoma hitna i neodložna, te ima čast predložiti Vašoj Ekselenciji, da se o svemu neposredno sporazumije s Njegovom Ekselencijom ministrom Popovićem, koji sada dolazi tamo.“

Istoga dana stigao je u Podgoricu izaslanik Braunov, državni savjetnik Robatić, koji je pozvao vladu na vijećanje o pitanju promjene oružja za hranu i o pelcovanju naroda od kolere i tifusa. Pored Robatića vijećanju su prosustvovali sva tri ministra i delegat J. Matanović. Poslije duže diskusije sačinjen je ovaj zapisnik: Po prethodnom objašnjenju, u kojemu je kr. vlada naročito istakla osjetljivost naroda, i slabljenje svoga auktoriteta, ako bi se narodu naturilo, ili makar i savjetovalo, da se oružje: puške, topovi i municija promijeni za hranu, vlada se izjasnila, da ona odnosni predlog ne može primiti. Na primjedbu pak g. državnog savjetnika Robatića, da oružje nije pokupljeno iz naroda, i da se pokupio samo mali broj pušaka – repetirka, vlada

je uzela na sebe obavezu, da ona sve oružje prikupi u određenom roku, a po uspostavljanju državnih vlasti, telegrafskog, telefonskog i poštanskog saobraćaja i naoružanju državne i opštinske policije prema predlogu, koji je već izrađen i koji će g. ministar unutrašnjih poslova podnijeti s ostalim Nj. E. Braunu. Vlada takođe ne može ni savjetom uticati kod pojedinaca, da oružje dadu u razmjenu za hranu, jer se oružje smatra kao državna svojina, za koju je pridržanik – vojnik, uvijek odgovarao i morao je platiti, pa ma na koji način da ona nestane, a pri tom to bi donekle dokazalo i labavost pri kupljenju oružja.

Usljed navedenog kr. vlada moli ć. kr. komandu, da joj ustupi izvjesnu količinu hrane, koju će ona narodu ustupiti po utvrđenoj cijeni, a na nekim magacinima, gdje se ono može prema prilikama prenijeti. Odnosno načina isplate hrane i monete, kojom se ova ima izvršiti, ugovoriće se po prethodnom načelnom riješenju ovoga pitanja. Do sada izdata hrana da se uračuna u buduću kupovicu. Saopštene cijene primaju se k znanju (krompir 0,18 helera; so 0,32, šećer u glavama 1,26 h; u kockama 1,30 h; kukuruzno brašno 0,76 h; kukuruz u znu 0,27 h; u klipu 0,21 h; cvibak (koroman) 1,20 h po kilogramu. Pojedina porcija iznaša 0,40 h na glavu prosječno dnevno). Mjesta predaje hrane odrediće se sporazumno. – Pelcovanje naroda od kolere i tifusa kr. vlada prima sa osobitom blagodarnošću i voljna je na zahtjev ć. kr. komande učestvovati u odnosnim troškovima.

Srpskih izbjeglica bilo je svuda od Peći do Podgorice i austrijske vlasti počele su ih u masama odvoditi i internirati. Vlada crnogorska ponovo moli Brauna 23/I-5/II. da se prestane s interniranjem, pozivajući se na akt Braunov broj 407 od 19/I-2/II.

Na sjednici od 24/I-6/II, vlada je ovlasila ministra R. Popovića, da pođe lično na Cetinje i da govori s austrijskim delegatom Otom o situaciji; koja bi nastala na slučaj, da Kralj Nikola otkaže potpis punomoćija za mir.

Ne nadajući se mnogo na povoljan odgovor Kraljev, vlada je

donijela čudan i neočekivan zaključak i ovlastila ministra unutrašnjih poslova, da pita Ota „da li bi ć. kr. vlada imala što protiv toga, ako bi Narodna skupština izglasala za Kralja Nj. V. Kr. Visočanstvo Knjaza Našljednika.“

Da li je ministar R. Popović uopšte podnosio ovaj prijedlog i da li je što Oto, odnosno austrijska vlada odgovorila na nj, nije mi poznato, jer u dokumentima, koje imam na raspoloženju, ne govori se o tome ništa.

Austrijske čete razmiljele su se po Crnoj Gori i svakodnevno čine narodu ogromne štete. Vlada 12/25. I. traži od delegata Matanovića, da podjejtstvuje kod komande posadnih trupa, da se tome zlu stana na put.

Ministar unutrašnjih poslova R. Popović, baveći se na Cetinju, podnio je 14/27. I. Braunu ovaj memorandum: „Koristeći se dobrotom Vaše Ekselencije čast mi je izložiti ukratko ovdje neka pitanja, koja bi trebalo u obostranom interesu što prije riješiti, jer od njih zavisi poglavito red i sigurnost u zemlji i nužna harmonija između našega naroda i Vaših trupa, za čim uvjeren sam podjednako teži i kraljevska vlada i Vaša Ekselencija.

1) Naglim nadiranjem Vaših trupa na svim frontovima mi smo bili primorani evakuisati znatan dio naše teritorije, koji je na taj način ostao bez naših civilnih vlasti. Pri tom Vaša vojna komanda odmah u početku ukinula je telegrafski, telefonski i poštanski saobraćaj u zemlji. Usljed toga kraljevska vlada u nemogućnosti je, da izdaje pojedina naređenja i objašnjenja narodu, da preduzima pojedina akta, kojima će se osigurati red i mir u zemlji, a naročito da izvrši odredbe o polaganju oružja i reguliše odnošaje naroda prema ć. kr. trupama. Da bi se sve ovo postiglo neophodna je potreba što prije riješiti pitanje o uspostavljanju državne vlasti, naoružanju državne žandarmerije i varoške policije, o telegrafskom, telefonskom i poštanskom saobraćaju, razumije se, pod cenzurom Vaših organa, i uređenju pograničnih straža. O svemu ovom podneseni su detaljni predlozi bazirani na odredbama o

polaganju oružja od 12/25. I. o. g, a sačinjeni s obzirom na prilike, u kojima se nalazimo, s jedinom tendencijom, da se očuva red i sigurnost, kako pojedinih, tako i ć. kr. trupa.

2) Dosadašnji postupci susjednih arnautskih plemena dokazuju, da oni neće da miruju, te da je tako naš živalj, koji je u njihovom susjedstvu, ali izmiješan s njima, izložen svima svirepostima, kao što je to bio slučaj tu skoro u Tuškom i Plavogusinjskom kapetanstvu. Usljed toga neophodna je potreba što bržeg i potpunog razoružanja arnautskog življa, kako u oblasti skadarskoj, tako i u svim mjestima, koje je posjela ć. kr. vojska.

3) U zemlji je glad. Ogromna većina naroda nema ni zrna žita, a i ono malo, što ga još ima, utrošiće se kroz najkraće vrijeme, te tako neće biti ni sjemena. To znači, da će glad moriti naš narod ne samo u ovim danima, već i u idućoj godini, jer će polja ostati nezasijana. Tu nesreću potpomaže još i ta oklnost, što se po nekim mjestima od strane ć. kr. trupa rekviriraju i volovi i time onemogućava usjev i ondje gdje bi bilo sjemena. Naši trgovci, koji su se u ovakvim prilikama najviše koristili uvozom životnih namirnica sa strane, u nemogućnosti su, da to i sada učine, jer nije dopušten saobraćaj sa Austro-ugarskom Monarhijom i nije uređeno pitanje našega novca – bonova.

Da bi se ova nesreća izbjegla i narod spasao od očigledne propasti naophodno je nužno i što prije blagonaklonošću ć. kr. vlasti urediti:

1) Nabavku hrane, naročito kukuruza, bilo na garanciju kr. vlade, bilo pojedinih varoških opština.

2) Izdati dozvolu pojedinim našim solidnim trgovcima, da mogu slobodno trgovati životne namirnice u Austro-ugarskoj Monarhiji.

3) Urediti pitanje našeg novca u saobraćaju – bonova, koji, iako nemaju realne podloge, garantovani su od same države.

4) Najstrožije narediti pojedinim vojnim komandama, da od naroda ne rekviriraju oraće volove i konje.

5) Narediti, da se oslobode svi naši državljani, koji se još sada nalaze u Austro-ugarskoj Monarhiji kao robovi, ili internirani, jer je to potrebno radi obrađivanja polja, pošto se osjeća oskudica mjestimice u radnoj osnovi. Na ovom mjestu čast mi je napomenuti, da se prema odredbi o polaganju oružja ne smatraju kao ratni zarobljenici oni, koji su internirani od uključno 4/17 I. o. g. i da kr. vlada računa na hitnu predusretljivost ć. kr. vrhovne komande, da će se tako tretirati i oni crnogorskim državljani, koji su se ranije predali, ili bili internirani.“

Istom prilikom i istoga dana predao je ministar R. Popović Braunu i ovaj akt: „Vašim cijenjenim aktom od 2. II. n. s. broj 401 stavljeno je do znanja kr. crnogorskoj vladi, da će položeno oružje biti onesposobljeno na taj način, što će se pojedini sastavni dijelovi izuzeti i čuvati na sigurnom mjestu i da će se oružje austro-ugarskog porijekla smatrati svojinom austro-ugarskom. Iako ova dva nova uslova nijesu predviđena u potpisanom ugovoru o polaganju oružja od 12/25. I. o. g. te su kao takvi upravo natureni kr. crnogorskoj vladi, ipak ona ne želi, da ih oteža, ali se potpuno nada, da će ć. kr. vrhovna komanda imati to u vidu i u naknadu za to riješiti: da se kao crnogorska svojina smatra sve ono oružje, koje je oduzeto na crnogorskoj teritoriji u toku ofanzive i o kojemu takođe u rečenom ugovoru o polaganju oružja ne postoji izrične naredbe odnosno vlasništva.“

Istoga dana podnio je ministar R. Popović Braunu detaljne predloge po pojedinim strukama o uspostavljanju državnih organa i to po finansijskoj, upravnoj i sudskoj struci. Austrijska vlada, kako izgleda, nije našla za potrebno da na ovo odgovori.

15/28. I. saopštio je delegat J. Popović s Cetinja vladi slijedeće: „Danas oko 5 ½ sati zvao me je g. Oto i saopštio shodno riješenju njegove vlade:

1) Da kr. vlada može slobodno neposredno preko ovdašnje grčke legacije tražiti žito, oriz i materijal Crvenog Krsta, koji se nalazi u Solunu - premda on misli, da Englezi neće dozvoliti, da se to sad pošlje u Crnu Goru.

2) Na pitanje da li se može kr. vlada obratiti preko američanske ambasade u Beču za kupovicu i pomoć u žitu ć. kr. vlada ne može još pristati, da se to njenim kanalom čini, ali je ipak stavljeno do znanja američanskom Crvenom Krstu, da se i u Crnoj Gori potrebuje njegova pomoć. Takođe je predstavljeno u Beču, da je velika nužda od životnih namirnica za crnogorski narod. G. Oto se nada, da će se uporedo moći dobiti ta pomoć, jer kolski put s Kotorom potpuno je popravljen, a do kraja mjeseca februara po rimskom kalendaru biće gotova i žičana željeznica od Kotora do Krsca a njome će se moći dnevno prenositi do 400 tona. Odnosno ostalih pitanja, koja su mu postavljena, još nema nikakva odgovora iz Beča.“

17/30. I. M. Radulović, ministar pravde, piše u ime vlade Braunu: „Teške prilike, u kojima se naš narod nalazi i haotično stanje, koje je nastalo usljed nepotpunog, ili nikakvog funkcionisanja naših vlasti i nepravilnost rada pojedinih vaših vojnika, ili vojnih časnika, primorava kr. vladu, da Vam se ovom predstavkom obrati i izloži Vam u kratko to stanje i zamoli Vas, da se ono što prije uredi, inače se ono dalje izdržati ne može.

1) Rekvizicija se skoro svukud nepravilno vrši i to je većinom vrše samo vaši vojnici; procjene stavljaju sasvim niske, a cijene upravo bagatelne da one idu ispod najnižih cijena, koje su ikad u zemlji bile (kilo mesa od 50 do 80 hel.; kilo sijena 0,06 hel.; dok se na pazarima kupuje do 3 do 4 kr. i po 20 hel). U rekviziciji se uzimaju orači volovi, krave muzare i ovce s jagnjadima, a to je još jedini izbor za život ovog nesretnog naroda. Pri tom u većini slučajeva, naročito pored drumova, vaši vojnici uzimaju sijeno, ubijaju i odnose kokoške i krmad, a da sopstvenicima ne plaćaju niti izdaju rekvizicione priznanice, a često puta uzimaju stoku ispred čobana, ili sijeno ženama, kad ga nose radi prodaje na pazar. Stanove nasilno zauzimaju po varošima, a po selima familije izgone iz kuća, da se oni tamo smjeste. Sve ovo rade ne obazirući se na naše vlasti i u onim mjestima, gdje one postoje.

U mjestima, pak, gdje naše vlasti ne postoje, niti ih mogosmo još postaviti usljed nerazumljivog odugovlačenja ovog pitanja, stanje je još nesnosnije, samovolja u najvišem jeku.

2) Oružje se ne prikuplja prema odnosnoj odredbi o polaganju oružja. Ono se ne donosi u centralne magacine, niti pak ostavlja onamo, gdje je položeno, da ga našim prevoznim sredstvima prevezemo i konstatujemo predaju. Magacinima, gdje se oružje smješta, rukuju samo vaši ljudi, te kr. vlada nije u mogućnosti da zna koliko je predato oružja, ni kakvog. Međutim, ona ima podataka, da je oružje, skupljeno u pivskom magacinu, premješteno u Avtovac; da je batalion golijski predao oružje na Bobotovom Groblju i odatle preneseno dalje, pa i sami vojnici bili internirani zajedno sa svojim komandiro; da su batalioni iz Sandžaka i Metohije onamo položili svoje oružje i tamo je zadržano i t. d. Naposlijetku kr. vlada ima pouzdanih izvještaja, da se i ono pokupljeno oružje u magacinima raznosi i to većinom noću, naročito sablje oficirske, revolveri, oružje od vrijednosti i starine.

3) Odugovlačenje uspostavljanja saobraćaja, državne žandarmerije, vlasti i uopšte državnog organizma, samo potpomaže sve ovo nesnosno stanje i nesreće, koje naš narod snalaze, a kr. vladu, čiji je auktoritet potpuno ubijen, razrešava svake odgovornosti za nered, bijede i nevolje, koje se danomice umnožavaju.

4) Naši činovnici pozivaju se od strane vaših vlasti neposredno na zapisnička saslušanja i tamo ispituju o stvarima, za koje samo vlada može dati punovažna objašnjenja. Čak je u posljednje vrijeme bilo slučajeva, da se naši činovnici i odvođe, a da se vlada o tome i ne izvijestiti, niti pak da se saopšti njihova krivica. Sve to ne odgovara postignutom sporazumu, niti pojmu eksistencije jedne vlade i države.

5) Zabranjuje se slobodno kretanje mirnih građana, a to znači pri ovako oskudnim prilikama umoriti narod glađu.

6) Regrutuju se naši građani u Metohiji i Sandžaku, a pozivaju dobrovoljci u Hotima i Grudima i smatraju se ove teritorije

kao nešto odvojeno, nešto na što Crna Gora nema prava, a međutim, ovo je teritorija pravno ista onako kao Podgorica, Nikšić, Cetinje i t. d.

7) Zulumčar Ferović u plavogusinskom kapetanstvu sa svojom razuzdanom hordom nesmetano ubija i pljačka naš onamošnji živalj, koji su vaše vlasti razoružale; čak kolju i nejaku djecu.

8) Građani srpski, čije je interniranje obustavljeno, još jednako se interniraju iz Nikšića. Istina, tamo malo ima tih građana, ali nekako sve to čudno izgleda, da se postignuti sporazumi tako lako obilaze. Ovo naročito tišti kr. vladu, koja je pohitala da jednom objavi blagonakloni odgovor V. E. u ovom pitanju, protivno kojemu se sada postupa.“

Na akt ministra unutrašnjih poslova od 28.I-10.II. odgovorio je Braun 1/14. II broj 137, da su bile preduzete sve mjere, kako bi kr. vlada stupila u vezu sa zemaljskim vlastima i upućivala njezine naredbe preko ć. kr. vojne pošte, odnosno preko telegrafa i telefona. Prema tome sada stoje na raspoloženju kr. vladi sva sredstva za neodložno provođenje predaje oružja.

U isto vrijeme odgovorio je (broj 523) Braun i na akt ministrov od 27/I.-9.II, da prema pogledima vojne komande učinjenim predlozima ne mogu se činiti nikakve prepreke, jer:

„Austro-Ugarska je uzela zaštitu Crne Gore protiv svakog neprijatelja.

2) Crnogorski narod, kao što *de facto* pokazuje – želi miran odnos sa Austro-Ugarskom.

3) Crnogorskim policijskim i žandarmerijskim organima i pograničnim stražama ima se ostaviti oružje u smislu ugovora o polaganju oružja.

4) Za oružje i ostali pribor, koji je Austro-Ugarskoj ustupljen, mogla bi biti data u svoje vrijeme naknada. – Što se tiče oružja austro-ugarskog porijekla, samo se po sebi razumije, da se ono ima smatrati kao vlasništvo Austro-Ugarske.“

Po prijemu ovoga akta vlada crnogorska je 1/14. II izvijestila komandu trupa u Podgorici, da su aktom fmlt. Brauna, broj 523 od 28/1 – 10/II primljeni njezini predlozi o uspostavljanju državnih nadležstava, žandarmerije, policije i pogranične straže. Na osnovu toga vlada moli komandu za naređenje:

1) „Da se sva državna nadležstva ovdje u Podgorici, koja su zaposjednuta vojskom, ili inače, oslobode.

2) Da se oblasnom upravitelju M. Ramadanoviću i zastupniku poštansko-telegrafskog odjeljenja P. Miliću, koji će vam sutra u 9 sati predstati, omogućiti izvođenje organizacije policijske i žandarmerijske u ovoj oblasti, kao i otvaranje poštansko-telegrafskog i telefonskog saobraćaja. – Za policiju varoši Podgorice i oblasnu žandarmeriju potrebno je imati 580 pušaka sa potrebnim priborom i municijom.“

Delegat vladin J. Popović izvijestio je vladu o pregovorima sa Braunom pismom od 2/15. II. U tom pismu kaže: „Poslije duže diskusije ustanovljeno je slijedeće:

a) Da se kr. vlada direktno i preko telegrafa obrati Braunu vazda, kad bude našla za potrebno (razumije se za važne poslove).

b) Braun je izjavio, da će još istog dana uputiti okružnicu svim područnim mu trupama, da se imaju obraćati crnogorskim vlastima za rekviziciju i drugo.

c) Odnosno niskih cijena, koje se stavljaju na izvjesnim artiklima životnih namirnica, obećao je potpukovnik Hupka, da će preduzeti potrebne korake, da se i to pitanje što skorije i pravilnije riješi.

d) Na primjedbe odnosno skupljanja oružja u nedovoljnoj količini ponovio sam poznatu vam izjavu, da se kr. vlada prima, da na potpunu satisfakciju ć. kr. vojnih vlasti izvrši propisane tačke ugovora, samo ako joj se za to daje praktične mogućnosti od strane vojne komande. Na ovo je odgovorio g. Braun, da se čeka neki oficir, kome će biti naročito povjerena ova misija u zajednici sa kr. vladom.

e) Odnosno žalba protiv nasilnog ponašanja rekviriranja i zuluma, g. đeneral traži, da se detaljno obilježi ime, prezime, čin ili barem batalion ili kumpanija, kojoj prestupnik pripada, inače se ne može nikakva ozbiljna istraga preduzeti, i samo će se u buduće konkretni slučajevi preduzimati u postupak.

f) Odnosno zuluma u Plavu i Gusinju g. đeneral kaže, da prima tri puta dnevno iz svih posjednutih krajeva izvještaje i da nigdje nema pomena o kakvim zulumima. Svakako i za ove žalbe traži tačnije podatke.

g) G. đeneral je naposljetku izjavio, da će vašu notu uputiti komandi armije radi daljeg postupka i tek tada moći će dati konačan odgovor.

G. G. Cerović objasniće vam usmeno detalje naših razgovora. Vidio sam takođe i g. Ota i ponovio mu pitanje odnosno sakupljanja narodnih poslanika. Obećao mi je da će o tom tražiti telegrafom mišljenje vlade u Beču. Odnosno Kraljeva odgovora na upućeni akt još ništa novo nema, pa ni da je akt uručen. Tražio sam dozvolu odnosno sporazuma sa konzulom u Parizu g. A. Radovićem za bonove, koji nijesu još stigli. Oto mi je obećao da će javiti o tome u Beč i saopštiti mi odgovor čim stigne. G. Rentisu, grčkom otpravniku poslova, predao sam pismenu molbu za hranu i drugi državni materijal, koji se nalazi u Solunu. Dodao sam mu da će crnogorski narod, a i istovremeno i kr. vlada vječito ostati blagodarni kr. grčkoj vladi, ako što i od svoje strane učini u ovim teškim prilikama za naš narod.

Svaki put, kad se što žalimo na nasilje vojnih organa prema našem narodu, nikad austrijski zvaničnici ne propuste, a da ne napomenu ma kojim bilo načinom. „A, da, što ste vi radili na našoj teritoriji!“ Dobro bi bilo, da ni kr. vlada ne gubi iz vida pri sličnim protestima na eventualni odgovor u istome smislu, koji bi, na žalost, bio potpuno pravičan i opravdan.“

3/16. II. izvještava ministar unutrašnjih poslova R. Popović fmlt. Brauna, da je njegovu dozvolu o ustanovi žandarmerije i

policije, o otvaranju poštansko-telegrafске i telefonske stanice i uopšte o organizaciji službe, kao što je bilo i ranije, saopštio podgoričkoj vojnoj komandi, koja još nije udovoljila tom traženju. Moli Brauna, da izda potrebno naređenje svima nadležnim faktorima i ovdje i u drugim vojnim okruzima, da se ovo pitanje ne bi dalje odugovlačilo i otežavalo. „ovom prilikom čast mi je istaći V. E. da kr. crnogorskoj vladi nije poznato, o kojemu se oružju govori u citiranom aktu (br. 523 od 10.II. n. s) kao o „ustupljenom“, jer ona nije svojevrijedno ustupila ni najmanji dio oružja, i ponovno zamoliti, da bi se usvojio njen predlog o zamjeni oružja austrougarskog porijekla za ono naše oružje, koje je oduzeto od početka ove ofanzive. Naš delegat g. J. Matanović, opunomoćeni ministar, ovlašten je da govori Vašoj ekscelenciji odnosno osiguranja reda u zemlji i po granici, te Vas učtivo molimo, da bi imali dobrotu saslušati ga.“

Slidećeg dana 4/17. II ministar unutrašnjih poslova izvještava đenerala Brauna da je dobio izvještaj od poštansko-telegrafskog odjeljenja, da su podgoričke vojne vlasti pokupile i spakovale za dalju ekspediciju nekuda sve crnogorske telegrafске i telefonske aparate. „Pretpostavljam, da u ovom poslu mora biti neka zabuna, te mi je čast zamoliti Vašu ekscelenciju za naređenje, da aparati, potrebni za ovu službu, ostanu na svojim mjestima.“

Glad je u zemlji bila sve teža. Austrija je bila pokupila nešto životnih namirnica i odlučila, da ih prodaje narodu. Prodajna cijena, saopštena je vladi aktom br. 49 od 4/17. II komandanta mjesne komande u Podgorici, pukovnika Štangela: „Čast mi je izvijestiti kr. crnogorsku vladu, da će se izdavati građanstvu – srazmjerno nalazećoj se količini – životne namirnice i to iz ć. kr. magacina, a prema doznačnicama potpisane komande. Izdavaće se: krtole, rumetinova brašna, peksimita, cukra i soli, - ali prema isplati u gotovom novcu, u zlatu, ili u zamjenu za oružje.“

4/17. II. saopštio je vladi svoj razgovor delegat J. Popović sa Otom: „Juče sam imao duži razgovor sa g. Otom i njegovim

drugom u prisustvu g. S. Ramadanovića odnosno polaska Kraljeva. Ja sam tvrdio i dokazivao, da je glavni uzrok tome taj što su austrijske trupe žurno napredovale put Skadra i što su uslovi za polaganje oružja bili sasvim teški. G. Oto htio mi je dokazati, da ovo nijesu glavni razlozi, nego da je kralj otputovao od straha od unutrašnjih nereda i t. d. Svakako, ni on, ni ja nijesmo popustili u našim gledištima. Ja sam htio da ovom diskusijom prikažem, kako je kr. vlada silom prilika bila primorana, da se ogriješi o formalne propise ustava i da je njena vlast iako ne *de jure*, a ono *de facto* pravilna i zakonita.

G. Oto mi je kazao, da je uputio onaj akt za Kralja naročitim automobilom do Bosanskog Broda, odakle će željeznicom za Beč, gdje će stići večeras. Za rok, koji se ima staviti Kralju za odgovor, nije mi mogao ništa precizno reći, jer će se to moći samo u Beču znati, te sam ga ovlastio, da oni stave rok, ali da izračunaju, da taj rok predvidi samo 24 sata za odgovor Kraljev i to sam kazao u ime vaše, kako bi se što prije pristupilo poslu. Danas mi je g. Oto saopštio, da je iz Beča dobio vijest, da je već sve preduzeto odnosno Vašeg pisma Kralju i da je stavljen rok, da se ima odgovoriti drugi dan po uručanju. G. Oto mi reče, da je vaš telegram učinio dobar utisak u Beču i naglasio je, da su odnošaji mnogo poboljšani. Danas me je prvi put – uz razgovor – pitao, kako je viđen Danilo u narodu. Tražio je dalje, da ga izvijestim koliko je bonova pušteno u promet i saopštio mi je, da je zabranjeno rekviriranje novaca od naše vlade i da su preduzete sanitarne mjere odnosno sprečavanja epidemije.“

Potrebno je ovdje saopštiti zvaničnu notu ministra predsjednika L. Mijuškovića, koju je posredstvom crnogorskog poslanika u Parizu objavila Havašova agencija 11. II. Potrebno ju je saopštiti stoga, jer je podgorička vlada odgovorila na nju.

Nota Mijuškovićeve glasi: „Da bi se učinio jednom kraj zlonamjernih neprijateljskim vijestima od velikoga je značaja, da tačno predstavimo držanje Crne Gore. Potpuno je tačno, da se

zatražilo primirje, koje je, u ostalom, bilo odbijeno, ali jedino u cilju, da se izvjesnim udaljenim odredima omogućí, da mogu doći u pomoć onima na drugom frontu, jako postradalim trupama; kao što je tačno i to, da su odmah za tim bili otpočeti u istoj namjeri pregovori o miru. Austro-ugarski uslovi, koji su svakome poznati, bili su, naravno, odlučno odbijeni. Kralj, familija, i vlada hitno su za tim napustili zemlju, kako ne bi pali neprijatelju u ruke. Da bi one desetkovane i ušljed napora i lišenja iznurene nesretne crnogorske trupe za krajnji otpor ohrabrio, morao im je Kralj Nikola ostaviti jednog člana svoje kuće i tri člana vlade. Pri iskrcavanju na italijansko zemljište 20/I. ponovio je Kralj telegrafski izrične naredbe komandantu crnogorskih armija đeneralu J. Vukotiću i to na takav način koji svaku dmosmislenost isključuje.

Naređenja su glasila:

- 1) Treba dati energičan otpor.
- 2) Odstupanje ima se izvršiti u pravcu srbijanske vojske.
- 3) Niko i ni pod kakvim izgovorom nema počinjati pregovore o miru.
- 4) Knjaz (Mirko) i članovi vlade imaju odstupiti zajedno s vojskom.

5) Pošto će francuska vlada o svome trošku prenijeti crnogorsku vojsku na Krf, preduzeće iste mjere kao i za srpsku.

Prisutnost crnogorskog Kralja i njegove familije, kao i šefa vlade Mijuškovića u Francuskoj, sačinjava najrječitiji demant infamnog i odvratnog proturanja lažnih glasova. Crnogorski Kralj, koji je sada lišen prestola kao vladari Belgije i Srbije, polaže, pošto je ispunio vjerno i iscrpno svoju dužnost, sudbinu svoje zemlje u ruke svojih saveznika, uvjeren u sretan ishod borbe, u kojoj on namjerava istrajati. – Apstrahujući od tačnog izvođenja svih naredbi, Kralj i zakonita vlada, koji se se danas sklonili u Francusku, nijesu odgovorni za one mjere, koje su bile preduzete poslije njihovog odlaska od 20/I. i koje

su docnije vršene pod pritiskom zavojevača, ma od koga one poticale.“⁴

Vlada podgorička našla se na mucu. Možda se ona još nadala, da će produžiti svoj život pored svega onoga, što joj je Oto rekao, da nije ona zakonita, no ova izjava Mijuškovićeve pokvarila joj je sve račune. Oni su morali odgovoriti na ovu izjavu svoga šefa, a da bi svojoj izjavi dali što veću važnost oni su tražili, da njihovu izjavu potpišu i Knjaz Mirko i brigadir J. Vukotić, što su oni i učinili. No, pustimo ministre da govore. Svoju izjavu poslali su oni 4/17. II delegatima J. Popoviću i J. Matanoviću.

„Kraljevskoj vladi došla je do znanja izjava ministra predsjednika Mijuškovića, koju je kao zvaničnu objavio preko crnogorskog konzulata u Parizu. Kako je dotična izjava skroz netačna i ima tendenciju, da rad ministara, koji su ostali u zemlji, predstavi kao ništavan i samovoljan, a kako se opet ni po načinu, na koji je izjava učinjena, ni po izvoru, koji ju je objavio („Havasova agencija“) ne može sumnjati u njeno postojanje, kraljevska vlada smatra za dužnost, da na istu odgovori ovom svojom izjavom s preporukom da se postarate, da ona dobije najširi publicitet.

Na 29. XII. pr. god. poslije pada Kuka i Krsca zatraženo je s odobrenjem Kraljevim od komande ć. kr. trupa obustava nprateljstva. Odgovor je stigao 30. decembra u zoru, kada je već Kralj bio otputovao za Kruševac, kuda su po prijemu odgovora otputovali i ministri. Poslije dužeg savjetovanja kr. vlada u sporazumu s Kraljem zatražila je telegramom od 31. decembra od ć. kr. vlade mir. Istodobno je Nj. V. Kralj zamolio telegramom Nj. ć. kr. Veličanstvo Cara za posredovanje, da uslovi budu što

⁴ Poptuniji tekst saopštenja crnogorske vlade, koje je davno 10. februara 1916, nalazi se zajedno sa komentarom u knjizi: „Le Montenegro – Pages di histoire diplomatique“, od dr P. Šoća, koja je objavljena u Parizu 1917. g. (Pr. ur.)

povoljniji. Na 2. januara o. g. dobili smo istovjetni odgovor kao i na traženje, da se neprijateljstva obustave, a naime: da će pregovori o miru otpočeti, kad se položi oružje i predadu srbijanske trupe, koje se još na našoj teritoriji nalaze. Nastalo je savjetovanje. Uslovi su, zbilja bili teški i preteški, ali je i situacija bila sve teža. Vojska austrijska jako je nadirala, ozbiljan otpor nije joj se mogao nigdje dati, a naročito u primorskim krajevima. Hrane nije bilo, a municije vrlo malo. Na pošljjetku primljen je prvi uslov, a za drugi izjavljeno, da srbijanskih trupa nema na našoj teritoriji.

Određeni delegati za pregovore o načinu polaganja oružja otputovali su za Cetinje 3/I, a sutra dan 4/I povratili se sa saopštenjem, da su neprijateljstva obustavljena, ali da se pregovori o načinu polaganja oružja na mogu otpočeti prije odgovora iz Beča. Ova vijest ulila nam je nadu, da će doći do pregovora i sporazuma, te smo odmah pozvali iz Skadra ministra predsjednika Mijuškovića, koji bijaše onamo pošao dan ranije sa diplomatskim korom. Ali umjesto toga dobismo 5/I. od komande ć. kr. trupa akt, kojim se bez pogovora propisuje način o polaganju oružja. Vojska austrijska jednako je napredovala, osobito prema Bojani i Skadru. Nastala je opravdana bojazan, da će biti prekinut put Skadar-Medova. Predsjednik Mijušković povratio se istu večer u Skadar, ali sutra dan, 6/I, napisali smo i uputili ć. kr. vladi preko komande na Cetinju notu, u kojoj smo izložili tok pregovaranja, naglasili da je propisani način polaganja oružja praktički neizvodljiv i ponižavajući i tražili, da se prema sporazumu sastanu delegati za pregovor.

Istog dana oko 4 sata po podne, Kralj je bez znanja vlade otputovao za Skadar, a odatle za Medovu i Italiju, što i jest uzrok da nijesu ispunjene formalnosti, koje propisuje čl. 16 Zemaljskog ustava.

Ovakav odlazak Kraljev uticao je poražavajuće na vojsku i narod; nastala je jedna opšta pometnja i opasnost od unutrašnjih

nereda, što je i primoralo nas trojicu ministara, da produžimo i dalje funkcionisanje kao vlada i nastavismo otpočete pregovore, koji su povoljno završeni: oružje je ostalo u zemlji kao svojina državna, a narod i vojska mirno na svojim domovima, što je nesumnjivo spaslo ovu zemlju od konačne propasti.

Ovako izložen u kratko tok događaja najbolje demantuje zvaničnu notu ministra predsjednika Mijuškovića, jer se, naime, utvrđuje:

Prvo, da nije tražena obustava neprijateljstva, a po tom i mir ni iz kakvih zadnjih namjera, već jedino usljed teške situacije, koja je nastala poslije pada najvažnijih položaja, a u svrhu da se narod spase od ropstva, koje bi samo ovom iznurenom narodu škodilo, a nikome koristilo.

Drugo, da postavljeni uslovi za obustavljanje neprijateljstva i mir nijesu bili odbijeni, već prvi – polaganje oružja – prihvaćen, a za drugi – predaja srbijanskih trupa – odgovoreno, da tih trupa nema na našoj teritoriji, te da je nepotrebno o tome i govoriti.

Treće, da vlada nije napustila zemlju zajedno s kraljevskom familijom, osim samo ministar predsjednik, koji sam ne može predstavljati vladu, niti u ime vlade ma kakve akte preduzimati, dok tri ministra koji su ostali u zemlji, mogu, jer zadovoljavaju potrebni kvorum.

Četvrto, da Kralj Nikola nije ostavio jednoga člana svoje kuće i tri člana vlade, da hrabre trupe za otpor, pošto ta tri člana vlade nijesu ni znali za polazak Kraljev; i

Peto, da ni iz Skadra, ni iz Medove, ni iz Italije Kralj Nikola nije izdavao nikakve naredbe ni Nj. V. Knjazu Mirku, ni kr. vladi, ni đeneralu J. Vukotiću, da vojska odstupi za Skadar, da sa njom otputuju i oni i da ni pod kakvim izgovorom ne počinju pregovore o miru.

Gornju izjavu kr. vlada učinila je sa znanjem i u sporazumu sa Nj. Kr. Visočanstvom Knjazom Mirkom i đeneralom Vukotićem potpuno slobodno od svakog uticaja, a najmanje od kakve presije,

na osnovu dokumenata, koja ne može niti ko presirati, niti pak u svoju ličnu korist i opravdanje obesnažiti, ili izmijeniti.

Podgorica, 4. februara 1916.

*Knjaz Mirko,
Janko Vukotić.*

*M. Radulović,
R. Popović,
R. Vešović.*

Ovu izjavu primio je delegat J. Matanović i 6/II izvještava vladu, da je njenu protivizjavu na izjavu g. Mijuškovića saopštio, kao i šortiranje, da joj što hitnije damo najširi publicitet. Dalje delegati saopštavaju:

I

G. Popović mi je sa razlozima, koje sam ja potpuno usvojio, dokazao, da ne bi bilo oportuno i politički odmah saopštiti austro-ugarskim kanalom Vašu notu, već tu notu odložiti za koji dan, kako bismo mi u naknadu za tu pomoć, koju ćemo im ukazati u borbi protiv onih, koji napadaju i njih i nas, izvojevali unaprijed, da značaj note bude veći tim, što bi oni priznali vladu kao zakonitu i dozvolili, da sazivom narodne skupštine ojača svoj pravni položaj. G. Popović s razlogom misli, da upotrebljavajući taktom značaj ove note, kada ona polazi od jedne zakonite i priznate vlade, da ima mnogo izgleda, da će oni stvoriti ovaj preduslov, jer nema sumnje, da će oni ovaj naš namjeravani korak, koji će im se nagovijestiti, primiti sa simpatijom i potporom. Radi istog smjera, t. j. pojačanja značaja vladine note i da bi ona dobila karakter objektivnosti g. J. Popović smatra za potrebno pokušati, da se prisustvom jednog neutralnog diplomate, ili uvaženog neutralnog novinara, onemogućiti protivnicima prigovor, da je protivizjava data pod presijom. Ovim načinom, kako sam imao čast izložiti Vam u Podgorici, oduzelo bi se protivniku najjače sredstvo, na koje je u ovoj borbi računao, što svakako neće biti protivno ć. kr. vladi. G. J. Popović je u ovom pismu govorio g. Raduloviću pred polazak za Podgoricu, da ne treba hitno predati notu, već iskoristiti momenat, i žali što se u razgovoru nijesu dobro razumjeli.

II

Ovom prilikom smatram za potrebno obratiti pažnju na način opštenja sa komandantima č. kr. trupa, koje delegate, koji direktno opšte sa njima, mogu dovesti u neprijatan položaj. Kad delegati po naredbi vlade čine direktne korake, ili za izvjesno povrijeđeno pravo, ili za izvjesne mjere koje se traže od njih, ono što uvijek s razlogom primjećuju komandanti, to je: dajte nam konkretne činjenice, dajte tačne dokaze gdje, kad i ko je potvrdu učinio, pak ćemo mi preduzeti potrebne mjere. Obično biva, da delegati nijesu u stanju konkretizirati, jer oštri protesti vlade baziraju se na neodređenim, a po katkad i netačnim izvještajima, koje potčinjeni organi vladi šilju. Tako n. pr. kad je delegat Popović kod đenerala Brauna po naredbi vlade u prisustvu g. G. Cerovića protestirao za odnašanje oružja u Avtovac i interniranje naših, đeneral Braun je oštro primijetio, da protestu nema mjesta, jer je on tu stvar uredio prije tri nedjelje dana. Tako isto za iznošenje oružja nikakvih konkretnih činjenica nema i naravno, da je delegat bio i ponižen i u nemogućnosti da se brani. Tako isto i stvari i zulume u opisanom stanju u Gusinju. Đeneral Braun je govorio, da on tri puta dnevno dobiva izvještaje i da vijesti na osnovu kojih vlada ulaže protest, nijesu osnovane, jer su sve mjere sigurnosti preduzete. Ja znam, da glavni uzrok ovome leži u pomanjkanju brzih veza sa unutrašnjošću i u pomanjkanju valjanog područnog činovništva, ali sam slobodan, obzirom na rđave pošljedice; koje ušljed neodređenih i netačnih izvještaja mogu nastupiti, obratiti pažnju, da se sve informacije područnih organa dobro provjere i po mogućnosti konkretno preciziraju, jer je tim mnogo viši izgled na uspjeh pri posredovanju kod č. kr. organa. G. J. Popović i ja smatramo za važnu dužnost ovdje u direktnom kontaktu sa nadležnim č. kr. organima otklanjati sve prepone, koje bi od strane otežavale ili onemogućivale uspostavljanje državnog aparata, ali ovo je samo

negativna strana ovoga uspostavljanja. Pozitivna pak strana t. j. postavljanje državnog aparata i činovničkog organizma i normalnog njegovog funkcionisanja, to je posao i dužnost kr. vlade. Đeneral Braun izjavio je, da je uspostavljanje cijelog aparata velik i težak zadatak, ali da je to najpreča dužnost kr. vlade, a ne njegova; a on sa svoje strane, kad mu se objasni kakva prepona i dokaže, da će odmah dati potrebne naredbe potčinjenim komandantima. Za svaki važniji slučaj može se kr. vlada preko telegrafa direktno na njega, ili preko delegata, obraćati.

Završujući ovaj referat, čast nam je zamoliti kr. vladu, da nas što prije izvoli obavijestiti, da li ona odobrava naše predloge u ovim delikatnim pitanjima spoljne politike, koja su pod I izložena, i hoćemo li u tom pravcu djelovati; a za pitanja pod II uvjereni smo, da će kr. vlada uvidjeti, da i ona imaju istu svrhu, kao i ona prva, t. j. stvaranjem jedne jake i priznate vlade unutra i spolja, omogućiti pregovaranje o miru, koje bi značilo spasenje ovog naroda od propasti.“

Vlada je odmah sjutra dan, 7/20 februara odgovorila delegatima:

I. „Kr. vlada dala je svoju protivizjavu na izjavu g. Mijuškovića jedino u namjeri, da sebe brani od kleveta, koje joj izjava Mijuškovićeve nanosi, jer ju je ona pretstavila kao varalice prema Austriji i izdajnika prema sporazumu. Indiferentno je za ovo pitanje, je li vlada jaka, ili ne, zakonita, ili nezakonita, ima li oslonca u skupštini, ili ne – ona je protivizjavu morala dati i lično sebe pravdati od podmetanja. Tu izjavu hoćemo mi da objelodanimo, pa ma nam skupština i ne dala povjerenje, pa ma Austrija ovaj čas prestala, da s nama kao s ministrima opšti. Molimo vas, dakle, učinite prema ranijem sporazumu i objavite notu. U isto vrijeme tražite najenergičnije od Nj. E. Ota, da se odgovori na postavljena pitanja: bi li Austrija pristala, da skupština izglasa Prestolonašljednika za Kralja, na slučaj da Kralj Nikola ne odgovori, ili negativno odgovori na traženje punomoćija, a s ovim u vezi i na pitanje o sazivu skupštine. Ma

kakvi mi oslonac dobili u skupštini, Austrija neće s nama pregovarati o miru, što neće tu biti vladar, koji će punomoćija, a docnije i mir potpisati. Prema tome izlišno je ranije i pozivati skupštinu, jer njoj treba izložiti sve i saopštiti pristanak Austrije; bez toga može skupština odložiti rješavanje (dok se pristanak Austrije ne dobije) i onda samo se izlišno skupština sazivala. Objava note ne mora očekivati ni dolazak kojeg neutralnog diplomate, ili novinara. Njegov dolazak može biti i docniji, te potencirati sadašnju notu.

II. Mi nijesmo u stanju ni ovdje, a već neka po selima, konstatovati prema traženju Nj. E. Brauna pojedine radnje njegovih vojnika i službenika. Pod našim nosom ovdje u Podgorici razbili su poštansko-telegrafska odjeljenja i iz njih odnijeli sve aparate, pa čak i privatne pakete; razbili su magacin carinarnice, gdje su bile arhive i carinske vrijednosti, sve to razbacali, biće što i odnijeli, ali se za malo što zna, jer su odnijeli inventar. Sve se to noću vršilo, mi stražara nemamo, niti dadoše još dozvolu za naoružanje. Noću se niko ne smije kretati. Jednom riječi onemogućili nam kretanje, vlasti nemamo ni policije, oni poslove obavljaju, kad smo mi, tako reći, zatvoreni. Ironija je pri takvom stanju stvari tražiti konkretiziranih i detaljiziranih pojedinih nedjela.

III. Vlasti ne možemo uputiti na svoja mjesta, što o tom nećemo imati izrično odobrenje u smislu podnesenih predloga, a pojedine komande u svim varošima naređenje, da ne ometaju instaliranje vlasti, već da ih u tome pomažu. Naredili smo carinarnici na Andrijevići, da otpočne rad – mjesna komanda to je spriječila; poslali smo kapetana u Tuzi – mjesna komanda oduzela mu je kancelariju; ovdje neće da oslobode državna nadležstva, niti naoružaju policiju. Elem, to je sve nešto zagonetno.

Bez gornjeg naređenja mi ne možemo uputiti vlasti na svoja mjesta, ne samo stoga, da se ne stvaraju izlišni troškovi, kad bi vlasti bile povraćene, već stoga, da ne bismo pojedince izložili i

opasnosti. Nije to lako, niti bi ko na to pristao, da ide u Peć, Berane, Bijelo Polje i t. d. da na taj način bude izložen šikaniranju ili i smrti od kačaka i muslomana. Vlasti onamo možemo poslati samo onda, kad budu o tom obaviještene mjesne komande i uzele ih u zaštitu od zlikovaca. Jednom riječi, instalacija vlasti i policije može biti samo sporazumno i poslije potpunog obaviještenja, a ne na ovaj način.“

Braun, sa titulom „zapovjedajući đeneral“ izdao je 7/20. II. proglas, u kome se poziva narod, da se, ako ima kakvu žalbu, žali isključivo ć. kr. vojnim starešinama. Vlada je na ovo 8/21. II. sastavila protest, u kome se dotakla ne samo proglaša, „već i nekoliko drugih događaja posljednjih dana, koji sve upućuju na to, da ć. kr. vlasti hoće naročito da vlast kr. vlade suže i tom joj autoritet ubiju.“ Protest je lično saopštio ministar unutrašnjih poslova R. Popović i na konferenciji s Braunom pitanje rasvijetlio na taj način, što je Braun obećao promijeniti stilizaciju proglaša i uzeti na odgovornost vojne osobe, koje su pojedine nepravilnosti prema protestu činile.

Bataljoni donjo - i gornjo kučki, kao pograničari s Albanijom, bili su zadržali oružje. Za to je doznao Braun tek 9/22. II. i aktom Op. broj 640/II – sa oznakom „vrlo hitno“ piše delegatu J. Popoviću: „Dosad prećutno ostavljena dva kučka bataliona čine tešku povredu odredaba o polaganju oružja od 12/25. I. o. g, za koju će kr. crnogorska vlada nositi potpunu odgovornost. Prema tački 2 ovih odredaba kr. vlada preduzela je potpunu odgovornost, da niko ne izbjegne polaganju oružja i da će se sve svršiti najdalje šest dana poslije potpisa protokola. Pod oznakom pograničnih straža u rečenoj tački prema albanskoj granici ne može se nikad razumjeti čitavi batalioni, o kojima dosad nikad nije bilo pomena, a kamo li da je ikad učinjen kakav konkretni predlog. U smislu rečene tačke 2 spomenute odredbe biće preduzete nasilne mjere, ako se odmah ne položi oružje. Želim da ovo odmah saopštite kr. vladi s primjedbom, da ć. kr. vlada sebi

rezerviše pravo povući dalje konsekvencije zbog ovog gaženja ugovora.“

Na akt je odgovorio sam delegat J. Popović, da je vlada sa svoje strane učinila što treba prema odredbama o polaganju oružja i na vrijeme izvijestila njega (Popovića) o broju pograničara, koji su zadržali oružje: „Principijelno riješenje Nj. E. Vebera, da će se i to pitanje, kao i ono o naoružanju žandarmerije i policije, riješiti kad dođe stručno lice, uzrok je te po ovom nije podnesen pismeni predlog s moje strane.“ Uzevši krivicu na sebe, Popović moli Brauna „da se preko ovog pitanja prijede, u toliko prije što je ono već i uređeno.“

U vezi s ovim Braun sa Op. broj 663 od 11/24. II. piše vladi: „Iz raznih vijesti, koje su juče prije podne potvrđene, iz saopštenja, koje je učinio g. delegat J. Popović, izlazi, da se kod stanovnika okruga Andrijevice, Šekular, Velika, Vasojevići, Polimlje, Zeta i drugih još mnogo stotina pušaka nalazi. Traži se od kr. vlade, da odmah saopšti, je li voljna i je li u stanju izdjestvovati da se to oružje odmah, t. j. najdalje za 48 sati preda ć. kr. trupama u Podgorici i Andrijevici (Plav, Gusinje) sa cijelom municijom. U slučaju da se ovi uslovi ispune biće ograničenja u slobodi kretanja, u interesu lakšega snabdijevanja sa životnim namirnicama u Crnoj Gori, odloženo. Napokon dodajem, da ću ja za zaštitu pograničnog stanovništva protiv eventualnih napada voditi brigu u dovoljnoj mjeri.“

Na akt je odgovorio istoga dana ministar R. Popović, koji se tada nalazio na Cetinju, da je naređeno razoružanje svih pograničara, koji su bili zadržali oružje, a u svrhu odbrane od razuzdanih muslomana i Arnauta. Prema izvještaju ministra vojnog, đenerala Vešovića, ozbiljna je opasnost za mir i sigurnost crnogorskih pograničara, ako se ne naredi najstrožije i neodložno razoružanje svega muslimanskog i arnautskog življa u Metohiji, Plavu, Gusinju, Rožaju, Bijelom Polju i Skadarskoj Melesiji.

Tek 11/24. II. P. R. broj 233/2 odgovara Braun na traženje crnogorske vlade odnosno povraćaja telegrafskih i telefonskih aparata, da je „armijska komanda riješila, da se za sada ti aparati neće povratiti.“

Delegat J. Popović imao je 15/28. II dugi razgovor s Otom. Taj razgovor on je saopštio vladi istog dana. To saopštenje glasi: „Nj. E. Oto javio mi je pismom, da je iz Beča stigao odgovor na naša četiri pitanja i molio me da dođem k njemu, da mi ih saopšti:

Na tačku 1: Odnosno toga, da li je izjava autentična, da li je prevod tačan, kojeg momenta da se publikuje, kojim kanalom i da li prethodno da se sazove skupština i da li će se prethodno prizvati jedan neutralni novinar, odgovoreno je ovo: ‘Deklaracija se ima smatrati autentičnom i voljni smo da vašu kontradeklaraciju mi publikujemo onda, kad nađemo da je oportuno. Jedan neutralni novinar biće ovlašten, da pođe na jugoistočno ratište i tom prilikom proći će preko Crne Gore. O tačnosti prevoda i o sazivu skupštine nema odgovora.’

Na tačku 2: Odnosno uređenja bonova javlja ć. kr. vlada, da je ona to pitanje uzela na proučavanje.

Na tačku 3: Odnosno pitanja snabdijevanja životnih namirnica, naročito žita i brašna odgovaraju, da prema informacijama, koje imaju, ć. kr. vojne vlasti već daju narodu dnevno po 100.000 porcija. Za ovo pitanje hrane preporučuje se g. g. ministrima, da se obraćaju neposredno komandantu posadnih trupa.

Na tačku 4: Odnosno otvorenog telegrama na našeg konzula u Njujorku, nemaju ništa protivno i uzeće na sebe, da mu ga uruče.“

Odgovor Nj. E. Burijana završava ovako: „Mi vrlo dobro poznamo teškoću položaja, u kojem se sad nalazi Knjaz Mirko i ministri i mi prema njima nemamo nikakvog nepovjerenja. U svakom slučaju mi nijesmo odgovorni za ovu situaciju, koja je posljedica odlaska Kraljeva i g. Mijuškovića, koji je odlazak imao karakter begstva.“ – Ovakvom odgovoru – dodaje J. Matanović – ne treba komentara. Jasno izgleda čemu se ide.

Matanović piše dalje, da mu je Oto rekao, da je francuska vlada odobrila, da se Kralju upućeni akt uruči, pošto se ona s njim upozna. Da li je Kralju akt već uručen i da li je Kralj dao odgovor, ili hoće li ga dati, kaže Oto, da o tome nije izviješten. Ali kako je bio fiksiran termin za odgovor od 48 sati, misli da je taj termin već prošao.

Konačno došlo je ono, što je već davno nagoviještavano, i što je trebalo već davno očekivati, da se dokine provizorna crnogorska vlada. To je saopštio mladi đeneral Braun aktom P. O. broj 700 od 15/28 februara: „Našim dopisom od 22. februara 1916, broj 640, već je kr. vladi bilo saopšteno, da će prećutno zadržavanje donjo – i gornjokučkih bataliona predstavljati teški prekršaj odredaba za polaganje oružja od 25. januara 1916. Dalje je došlo, na dnevni red, da je osim ovih bataliona takođe i stanovništvo okruga Andrijevice, Šekulara, Velike, Velike, Vasojevića, Polimlja, Zete i Brskuta zadržalo tajno svoje oružje. Usmena izjava delegata (J. Popovića) da je to sa znanjem odnosno dozvolom fmnt. Vebera učinjeno, nije tačna, jer on javlja: ‘Za polaganje oružja važe odredbe od 25. januara 1916, koje su bile uzajamno potpisane, te poslije potpisa tog protokola od 25. januara nijesu učinjene nikakve izmjene, niti ih je kr. vlada zatraživala.’ Aktom broj 663 od 24. februara 1916. traženo je od kr. vlade, da se sve oružje, koje se zateklo još kod naroda, zajedno s municijom preda u roku od 48 sati. Prema postojećim objavama predane su u svem 63 puške, dok prema usmenom saopštenju g. J. Popovića od 23. februara vidi se, da je najmanje 2000 pušaka podijeljeno na albanskoj granici. Takođe ni broj predatih poljskih i brdskih topova i mašinskih pušaka 17. januara 1916. ć. kr. trupama ni u koliko ne odgovara količini oružja, koja se pri obustavi neprijateljstva našla u posjedu crnogorske vojske. Mnogo je, dakle, toga oružja ili skriveno, ili zakopano. Iz ovih činjenica proizlazi, da kraljevska vlada u smislu protokola za polaganje oružja od 25. januara nije ispunila preuzete garancije,

ali nije u stanju da ih izvrši. – U svakom slučaju je nekadašnje povjerenje glavnih vojnih vlasti ć. kr. trupa u sadanju vladu teško pokolebanao tako, da se na dalju sardanju i dalje postojanje ove vlade sa vojničkog gledišta ne može dati nikakve važnosti. Potčinjene komande dobiće naredbe, da članove vlade, koji su zaostali iza polaska Kralja Nikole imaju od sada smatrati za privatne osobe.“

Ovaj ultimatum još jasniji je u saopštenju civilnog komesara Ota, koji je 16/29. februara dostavio crnogorskim delegatima. Naređeno mi je, da saopštim ministrima, ostalim u zemlji, ovo što sljeduje: „U interesu sigurnosti operacija ć. kr. trupa u Albaniji s jedne strane, a zbog nemogućnosti u kojoj se nalazi s druge strane, da započne pregovore o miru sa dvojicom crnogorskih delegata, snabdjevenih s pravilnim punomoćijima od strane Nj. V. Kralja, ć. kr. vlada vidi se primorana, da ona sama uzme u svoje ruke javnu vlast, kao i osiguranje svojih ineteresa u Crnoj Gori i da u tu svrhu postavi – i to provizorno – jednu vojničku upravu. Uvođenje ove uprave, koje će imati karakter vojničke vlade, sprovedeće se sa što manje sjaja i najprostijim načinom. Međutim, jedna proklamacija, kojom će se ovo staviti do znanja narodu, ne može se izbjeći. Prije nego što se prijeđe na ostvarenje ovoga, kr. vlada smatrala je, da je potrebno da ja ovo saopštim prijateljski Njihovim Ekselencijama gospodi crnogorskim ministrima. Kako ć. kr. vlada nema nikakvog nepovjerenja ni prema ministrima, ni prema velikodostojnicima crnogorskim, koji s ostali u zemlji, mi se nadamo, da ova mjera neće biti smatrana kao manifestacija takvih osjećaja prema njima. Vojna ć. kr. uprava nikako ne odbija, već naprotiv računa u izvršenju svog zadatka, da će naći potporu i stvarnu saradnju pređašnjih crnogorskih vlasti ali sa danom uvođenja ove mjere u život, doći će momenat za Njihove Ekselencije gospodu ministre crnogorske, da se smatraju oslobođeni od odgovornosti, koju bi, uostalom, pri novostvorenoj situaciji,

teško mogli i snositi. Ja sam primio naredbu iz Beča, da u zemlji ostanem kao civilni komesar. Ovaj fakat, kao i to, što ja poznajem zemlju i što sam u njoj podržavao prijateljske odnose za vrijeme moje misije kao austrougarski ministar, čini u očima ć. kr. vlade još jedno jemstvo za narod crnogorski, da će njegovi interesi biti uvijek smatrani sa blagovoljenjem od strane novog režima i njegovih organa.“

Ovoga istoga dana odgovorili su ministri na akt đenerala Brauna broj 700 od 15/28. februara: „Čast nam je – kažu ministri – potvrditi prijem Vašeg cijenjenog akta od 15/28. februara o. g. broj 700, kojim nam izvoljeste saopštiti, da je nekadanje povjerenje glavnih vojnih vlasti ć. kr. trupa u kr. crnogorsku vladu pokolebano, da se na njenu dalju saradnju ne može računati i da se članovi vlade, koji su zaostali iza polaska Kralja Nikole imaju od sada smatrati kao privatne osobe. Protiv odluke vrhovne komande ć. kr. trupa, da sa kr. vladom prestaje dalje raditi i da njene članove smatra kao privatne ličnosti, mi nemamo niti možemo imati što, jer je to u njenoj vlasti kao pobjedioca. Svakojako iznenadilo nas je i veoma dirnulo nepovjerenje, koje vrhovna komanda navodi kao razlog svojoj odluci, te smatramo za dužnost, da u kratkim potezima odbijemo od sebe svaki, ma i najmanji, prigovor u tom pravcu. – Ugovorom o polaganju oružja od 12/25. januara o. g., a na ime tačke 2, alineja 2, tačka 4, alineja 1 i tačka 8, kraljevska vlada preuzela je na sebe odgovornost, da će se sve oružje predati, da će svi ljudi sposobni za oružje mirno ostati u svojim boravištima i da će izvještavati, po mogućnosti dnevno, ć. kr. vojnog komandanta na Cetinju o toku predaje oružja. Tim istim ugovorom, i to tačka 2, alineja 7 i 8 i tačka 6, utvrđeno je, da najpotrebniji žandarmerijski i policijski organi kao i pogranična straža imaju biti naoružani vatrenim oružjem; da kr. vlada podnese o tom konkretan predlog, i na pošljetku da će upravu u Crnoj Gori vršiti crnogorske vlasti. Sve ovo, razumije se, bilo je prirodna posljedica obaveza, koje je kr. vlada uzela na

sebe i ovo je upravo *conditio sine qua non*, jer bez ovih prava nije bilo moguće ispuniti ni obaveze. – Prema tome kr. vlada očekivala je, da će se neodložno ispuniti striktno svi ugovorni uslovi i sa svoje strane telegramom od 13/26. januara o. g. naredila je svom delegatu g. J. Popoviću, da učini predlog, da neka pogranična plemena zadrže oružje, kao pogranične straže i poimenice navela plemena i broj pušaka. U telegramu se izrično navodi, da imenovanim pograničarima nije naređeno da polože oružje i to iz bojazni od razuzdanih Arnauta, koji su, na žalost, još i sada naoružani do zuba. Odnosno naoružanja policije i žandarmerije naglašeno je, da će se naknadno podnijeti prijedlog, što je zaista i učinjeno, i ako još do danas po tom nije doneseno sa strane ć. kr. komande definitivno riješenje. Stanovništvo je doista ostalo mirno na svojim domovima (tač. 4) i do sad nije bilo ni jednog incidenta između naroda i Vaših trupa i ako su se ove kretnosti u svim pravcima, a često puta, bez čega uostalom ne može ni biti kod trupa na dugačkim zamornim marševima, vršile nepravilno rekvizicije, pa i oduzimale od naroda životne namirnice, u kojima i on u najjačem stepenu oskudijeva. Skoro je mjesec i po dana, da Vaše trupe prelaze preko naše teritorije i zbilja, mora se priznati kao jedna rijetkost, upravo jedan izuzetak, da se nije za sve to vrijeme dogodilo nikakvog incidenta. To su Vaše vojne vlasti priznale, a to je i Vaša Ekselencija priznala u aktu od 10. februara o. g. broj 523, tačka 2. – Obaveze iz tačke 8 ugovora kraljevska vlada nije mogla izvršiti, jer joj je bio onemogućen saobraćaj sa potčinjenim vlastima faktom, da su ć. kr. vojne vlasti ukinule poštansko-telegrafsku i telefonsku službu; o ovom je kr. vlada izvijestila komandu ć. kr. trupa na Cetinju telegramom od 15/28. januara 1916.

O svim ovim neprilikama, odnosno nemogućnostima da izvrši svoje ugovorne obaveze, ili je – i to ne svojom krivicom – bila postavljena u nemogućnost da ih ispuni. Nesporazum koji je nastao usljed toga, što su pograničari zadržali oružje, objašnjen

je Vašoj Ekselenciji i od strane našeg delegata i od strane ministra unutrašnjih poslova g. Popovića, te se tu kr. vladi ne može pripisati nikakva greška, a još manje zla namjera i namjerno gaženje i prekršaj ugovora o polaganju oružja.

Dok su se stvari ovako događale i razvijale u pogledu obaveza, koje je na sebe uzela kr. vlada, neka nam dopusti V. E. da izložimo, što se sve zbivalo i u pogledu ostalih odredaba, koje su se morale ispuniti a da bi omogućile kr. vladi izvršenje primljenih obaveza. Policija i žandarmerija, kojoj je oružje oduzeto odmah po potpisu ugovora, još ni do danas nije povraćeno, policija i žandarmerija bez oružja niti što može učiniti, niti može postojati. Naše vlasti nijesu povraćene na svoja mjesta, niti su mogle biti povraćene, pa i ako se načelno na to priznavalo pravo kr. vladi (akt V. E. od 10. II broj 523). Jer ako se mogu poslati vlasti i instalirati u nekom mjestu, kad te vlasti nemaju na raspoloženju ni jednog jedinog oružanog čovjeka. Ovo u toliko prije nije moglo biti u onim mjestima, gdje ima muslomanskog i arnautskog življa, koje je još naoružano. Radi potpunosti ovog pitanja moramo navesti, da su u Andrijevići Vaše vojne vlasti spriječile funkcionisanje našim onamošnjim finansijskim organima.

Pošta, telegraf i telefon odmah su ukinuti, te vlada nije mogla opštiti ni sa onim vlastima, koje su se našle na svojim mjestima. Ova služba nije ni do sada obnovljena, i ako je nekoliko puta traženo i obećavano. Naprotiv aparati telegrafski i telefonski odneseni su, a aktom od 24. februara, broj 233/2 javljeno nam je, da se za sada neće ni povratiti.

Polaganju oružja naše vlasti nijesu prisustvovala; naprotiv njima je bio onemogućen pristup magacinima, gdje se ono polagalo. Prema tome kr. vlada niti je znala, niti je mogla znati koliko se kad i gdje oružja položilo. Kr. vlada, na žalost znala je samo to, da se veliki dio toga oružja iznio iz magacina i odnio izvan zemlje, bilo po naredbi pojedinih komanda, bilo po volji pojedinih é. kr. oficira, što je sve protivno ugovoru o polaganju oružja.

Na pošljjetku neka nam je dopušteno, da objasnimo i pitanje o polaganju oružja pograničnih plemena Andrijevice, Šekulara, Velike, Polimlja, Zete i Brskuta. Na osnovu akta V. E. od 27. februara, broj 663 ministar vojni đeneral Vešović izdao je nadležnim našim vojnim vlastima naređenje, da odmah izvrše razoružanje imenovanih pograničara. To je razoružanje, nema sumnje, u toku i ono će – samo ako su dotičnim vlastima uredno predata telegrafska naređjenja – biti izvršeno bez ikakvog incidenta. Što ono nije izvršeno u 48 sati, kako je tražila V. E, uzrok je u nemogućnosti. Velika, Šekular i druga mjesta udaljena su po čitav dan hoda od telegrafskih stanica, a naređjenja su se morala šiljati po naročitim ljudima. Trebalo je najmanje 48 sati, da naređjenja budu uručena nadležnim izvršnim organima. Ako se uzmu u obzir naše prilike, daljina pojedinih domova, sela i zaselaka, ružna vremena, oskudica, glad i t. d. onda neće biti nerazumljivo, što se to razoružanje nije izvelo odmah i na vrijeme, koje je V. E. odredila. Teške su prilike, u kojima žive naši pograničari i kr. vlada je uvjerena, kad bi te prilike poznavala V. E. bilo bi joj jasno, zašto naređenje nije moglo biti izvršeno. Kr. vlada primorana je na ovom mjestu naglasiti teškoću opštenja sa vlastima na Andrijevići, koje su većinom ovo razoružanje imale izvršiti, te je i bojazan da li su one primile odnosno naređenje ministra vojnog. Ovo se zaključuje otuda, što na dva telegrama ministra vojnog nije bilo odgovora, kao i otuda, što je ministar unutrašnjih poslova na neke telegrame, koje je upućivao oblasnoj upravi, dobivao odgovor od komande mjesta. Znači, onamošnja komanda nije dopuštala, da oblasna uprava neposredno opšti sa nadležnim joj ministarstvom.

Iz svega izloženog uvjeriće se V. E. da u cijelom postupku kr. vlade nije bilo nikakvih neiskrenih radnja, da se ona strogo pridržavala ugovora o polaganju oružja i da je njegove odredbe, ukoliko joj je to moguće bilo, ispunjavala, a to je i svrha ove predstavke.“

Vlada je našla za potrebno, da odgovori i civilnom komesaru Otu. Ona je to učinila ovim aktom od 18. februara/2. marta 1916:

„Naši delegati g. g. Popović i Matanović saopštili su nam odluku Vaše vlade, da uzme u svoje ruke javnu vlast u Crnoj Gori i u tu svrhu provizorno postavi jednu vojničku upravu, o čemu ste ih Vi izvoljeli izvijestiti 16/29. o. m. Način, na koji je ovo saopštenje učinjeno našim delegatima i povjerenje tom prilikom u ime svoje vlade, odano Nj. Kr. Visočanstvu Knjazu Mirku, ministrima i velikodostojnicima, koji su ostali u zemlji, pobuđuje kod nas jednu blagodarnost više prema ć. kr. vladi i ulijeva nam nadu, da će i dalje odnošaji vaših vojnih i civilnih vlasti prema našem narodu biti prijateljski i blagonaklonjeni. Dosadašnje držanje našeg naroda prema vašim trupama bilo je u svemu ispravno. Sam taj fakat, da se u toku od mjesec i po dana, od kada su vaše trupe zauzele naše zemljište, nije dogodio ni jedan incidenat, dovoljna je garancija ć. kr. vlastima, da će tako mirni odnošaji i dalje trajati, a u isto vrijeme on daje pravo i samom narodu da računa, da će mu biti zagarantovan domu miran život, u kojemu može razviti svoju privrednu djelatnost, što je jedino u stanju, da ga spase od konačne propasti i od gladi, koja se već u najvećem stepenu osjeća. Naše vlasti, koje će prema saopštenju V. E. biti zadržane na svojim mjestima, nema sumnje, doprinijeće u veliko, da se ispravni i pravilni odnošaji između našeg naroda i vaših trupa očuvaju, i u tu svrhu, uvjereni smo, uložiće sav svoj trud i upliv.

I kr. vlada za vrijeme svoga djelovanja imala je jednu jedinu tendenciju, da održanjem dobrih odnošaja i ispunjenjem ugovora o polaganju oružja od 12/25. januara o. g. potpomogne ć. kr. vlasti u odluci, koje su se do sada stalno držale, da sa našim narodom prijateljski i blagonaklono postupaju. Ako po nekim slučajevima nijesmo bili u stanju odgovoriti u potpunosti primljenim obavezama, uzrok je u sticaju prilika i faktičnoj nemogućnosti, a ne ni u čemu drugom, kao što smo to objasnili komandantu posadnih trupa Nj. E. fmlt. Braunu našom predstavkom od 16. o. m.

Naimenovanje V. E. za civilnog komesara u Crnoj Gori, koju Vi dobro dobro poznajete i u kojoj ste kao austro-ugarski ministar ranije boravili, jedna je garancija više, da će interesi našeg naroda biti smatrani s blagovoljenjem i naklonošću od strane novog režima i njegovih organa.

U očekivanju, da V. E. odredi način i vrijeme, kada ćemo Vašim vlastima predati državnu imovinu, čast nam je napomenuti, da država ima neispunjenih obaveza prema pojedinim privatnim osobama, činovnicima, penzionerima a naročito invalidima i siročadi poginulih u ratovima, i istaći nadu, da će se odredbe ugovora o polaganju oružja i dalje poštovati, u koliko one ne bi bile onemogućene novim stanjem. Da bi se sve to moglo uspješno izvesti mi molimo V. E. da predloži ć. kr. vladi, da u sastav nove uprave u Crnoj Gori uđu i dva od naših velikodostojnika, koji bi u isto vrijeme kao poznavaooci zemlje novoj upravi mogli biti od koristi potrebnim objašnjenjima prilika i stanja, u kojemu se pojedini krajevi zemlje i narod nalaze.“

Dan ranije t. j. 17/II-1/III izdao je đeneral Veber na njemačkom jeziku narodu ovu proklamaciju: „Na osnovu Najviše naredbe Nj. Carskog i Kraljevskog Apostolskog Veličanstva Cara i Kralja Franc-Josifa I: ustanovljava se u Crnoj Gori ć. kr. vojna generalna uprava sa sjedištem na Cetinju. Vladinu vlast u Crnoj Gori od sada će vršiti ć. kr. austrougarska vojna uprava. Pošto me Nj. V. blagoizvoljelo naimenovati za vojnog generalnog guvernera u Crnoj Gori, pozivam sve stanovnike, da naredbama i naređenjima naših komanda i vlasti sa voljnom poslušnošću sljeduju i iste u ispunjavanju njihovih zadaća potpomažu. Sva zlonamjerna i podla djela protiv naše vojne uprave, naših trupa, ili protiv prava i reda uopšte, biće najstrožije kažnjena. Ko nas bude lojalno, vijerno i otvorenim srcem predusretao, ko pravdu i zakon poštuje i mir podržava, taj neka bude uvjeren u našu zaštitu i u našu potporu.“

Istoga dana predao je Oto delegatu J. Popoviću jedno pismo s molbom, da ga saopšti ministrima. Ovo je potonji dokumenat između austrijskih vlasti i b. ministara. Dokumentat glasi: „Molim da dostavite do znanja Njihovim Ekselencijama ministrima, da je španjolski ambasador u Beču izvijestio ć. kr. vladu, da predaja predstavke Njihovih Ekselencija Nj. V. Kralju, u kojoj su molili, da bi naznačio delegate za pregovore o miru, nailazi na nepredviđene teškoće, koje proizilaze po svojoj prilici od Francuske, teškoće, koje stvaraju nemogućnost vladi španjolskoj, da dostavi rečenu predstavku Kralju.“

Ovom saopštenju ne treba naročitog komentara. Austrijska vlada, ne želeći, s jedne strane da se dobije od Kralja pozitivan odgovor, a s druge vjerujući, da Kralj neće uopšte ni odgovoriti, vrlo je vjerovatno, da predstavku crnogorske vlade nije ni pokušala, da dostavi Kralju.

*

Potrebno je napomenuti, da su u ovoj prepisci sva austrijska pisma pisana na njemačkom, a crnogorska na francuskom jeziku.

Napomena

Dosad nepublikovani rukopis teksta Potonji dani samostalnosti Crne Gore, koji „Matica“ objavljuje u ovom broju, čuva se u Arhivsko-memoarskom fondu Biblioteke Istorijskog instituta Crne Gore u Podgorici, u fascikli 95, ali je na njemu nekim slučajem izostalo ime autora. Ovaj spis je u literaturi citiran po naslovu, ali ime njegovog autora nije utvrđeno. Nastao je oko 1936. godine, pripremljen za štampu, ali je sve do sada ostao nepublikovan. U njemu su, pored

autorovog kazivanja, data dokumenta koja se odnose na posljednje dane Kraljevine Crne Gore u Prvom svjetskom ratu. U stvari, data su dokumenta koja se odnose na period od 29. decembra 1915. do 18. februara 1916. godine, na vrijeme vojnog i državnog sloma Crne Gore i njene okupacije od strane Austrougarske.

Pošto se radi o vrlo vrijednom i dragocjenom rukopisu, uporno sam tragaao za njegovim autorom, upoređujući razne manuskripte različitih autora koji su pisali o tom periodu crnogorske istorije.

Na kraju sam, ipak, uspio da ovu enigmu razriješim.

Pouzdamo sam utvrdio da je autor neobjavljenog spisa Dušan D. Vuksan, poznati istoričar, čijih se još nekoliko tekstova u rukopisu nalazi takođe u Biblioteci Istorijskog instituta Crne Gore, u fascikli 160.

Tokom identifikacije autorstva teksta *Potonji dani samostalnosti Crne Gore* upoređivao sam rukopis Dušana Vuksana sa rukopisima drugih autora, kao i sa više rukopisa samog Dušana Vuksana.

Dragocene podatke za odgonetanje spornog autorstva našao sam i u predgovoru teksta koji se ovdje objavljuje, kao i u Vuksanovom članku *Jedan detalj skraj 1915. godine* („Zapisi“, knj. XXIII, sv. 1–6, Cetinje 1940, str. 28–31), kao i u publikovanim radovima drugih autora koji se odnose na isti period i na istu temu o učešću Crne Gore u Prvom svjetskom ratu.

* * *

Dušan D. Vuksan (Medak, Lika 3. jula 1881 – Beograd 24. decembra 1944) izuzetno je značajna ličnost u crnogorskom obrazovanju, kulturi i nauci. Bio je srednjoškolski profesor, bibliotekar, muzeolog, arhivista, pokretač i urednik časopisa. Veliki doprinos je dao crnogorskoj historiografiji i pomoćnim istorijskim naukama – arheologiji, etnologiji, arheografiji i dr. Pokrenuo je časopis *Zapisi* (1927–1941) i bio njegov urednik.

Pored svojih i tekstova drugih autora u *Zapisima* je objavio zamašnu arhivsku građu i druge izvore nazaobilazne za izučavanje istorije Crne Gore. Pogotovo je značajno publikovanje arhivske građe koja je bila u fazi fizičkog propadanja. Bio je vršilac direktora obnovljenog

Državnog muzeja (1926) i posvetio se sređivanju Dvorskog arhiva i biblioteke.

U Crnoj Gori je živio i radio od 1910. do 1936. godine. Njegova bibliografija premašuje hiljadu bibliografskih jedinica, a njegov višestrani opus preko deset hiljada stranica štampanog teksta.

(Priredio Marijan Mašo Miljić)